

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

***POVEZANOST AGRESIVNOSTI I SOCIOMETRIJSKOG STATUSA
SREDNJOŠKOLACA***

MENTOR:

Dr.sc. Željka Kamenov

STUDENT:

Linda Rajhvajn

Zagreb, 2004.

SAŽETAK

Kako se većina dosadašnjih istraživanja usmjerila na povezanost agresije i socijalnog statusa u osnovnoškolskoj i predškolskoj dobi, cilj našeg istraživanja bio je provjeriti koliko je agresivnost adolescenata povezana s njihovim sociometrijskim statusom i emocionalnim odnosom prema vršnjacima. U tu svrhu, provjeravali smo dva problema – postoji li povezanost agresivnog ponašanja sa sociometrijskim statusom i s emocionalnim odnosom srednjoškolaca te postoji li spolna razlika u toj povezanosti.

Sudionici ovog istraživanja bili su učenici drugih razreda srednjih stručnih škola grada Zagreba (Škole za tekstil, kožu i dizajn, Strojarske tehničke škole Fausta Vrančića te Ugostiteljsko-turističkog učilišta). Kako bismo provjerili agresivnost sudionika, koristili smo Upitnik agresivnosti A-87, dok smo njihov sociometrijski status i emocionalni odnos mjerili tehnikom skalne procjene.

Dobiveni rezultati su pokazali kako nema statistički značajne povezanosti između agresivnosti i sociometrijskog statusa u razdoblju adolescencije, dok su rezultati potvrdili nisku negativnu povezanost između agresivnosti i emocionalnog odnosa. Što se tiče spolnih razlika, potvrđeno je kako mladići koji više izražavaju svoju agresiju imaju negativniji emocionalni odnos prema svojim vršnjacima, dok se agresivno ponašanje djevojaka nije pokazalo povezanom s njihovim emocionalnim odnosom.

KLJUČNE RIJEČI: agresivnost, agresivno ponašanje, sociometrijski status, emocionalni odnos

SADRŽAJ:

UVOD.....	4
1. Agresivnost.....	4
1.1. Teorije agresivnosti.....	4
1.1.1. Instinktivističke teorije agresivnosti.....	5
1.1.2. Situacijske teorije agresivnosti.....	6
1.1.3. Teorije agresivnosti kao naučenog ponašanja.....	7
1.1.4. Kognitivne teorije agresivnosti.....	8
1.1.5. Biološke i fiziološke teorije agresivnosti.....	9
1.2. Faktori koji djeluju na pojavu agresivne reakcije.....	10
1.2.1. Emocionalno – motivacijski faktori.....	10
1.2.2. Kognitivno – informacijski faktori.....	11
1.2.3. Socijalni faktori.....	12
1.2.4. Situacijski faktori.....	12
1.3. Vrste agresivnosti.....	13
1.4. Razvoj i stabilnost agresivnosti.....	14
1.5. Spolne razlike u agresivnosti.....	16
2. Sociometrijski status.....	17
2.1. Značaj socijalnog statusa u adolescenciji.....	19
2.2. Sociometrijski status i agresivnost.....	21
PROBLEMI.....	24
METODA.....	25
Sudionici.....	25
Mjerni instrumenti.....	25
Postupak.....	27
REZULTATI.....	28
RASPRAVA.....	39
ZAKLJUČAK.....	45
LITERATURA.....	46
PRILOG.....	49

UVOD

1. AGRESIVNOST

U psihologiji postoji mnogo neslaganja kada je riječ o definiranju agresivnosti, agresije ili agresivnog ponašanja. Različiti autori se slažu kako je agresija ponašanje kojim se nanosi šteta drugoj osobi (Doolard i sur., 1939.; Buss, 1961.; Bandura, 1983.; Baron, 1977.; Parke i Slaby, 1983.; Zimbardo, 1979.; Eron, 1987.; Hinde i Groebel, 1989.; Moyer, 1987.; Berkowitz, 1988., prema Žužul, 1989), međutim razlikuju se u mišljenju uključuje li definicija agresije i namjeru da se ta šteta nanese. Bihevioristi (Buss, Bandura, Eron te Hinde i Groebel) ne vode računa o postojanju namjere zbog poteškoća operacionalizacije tog pojma, dok drugi teoretičari (Zimbardo, Moyer i Berkowitz) ističu namjeru povređivanja druge osobe kao bitnu odrednicu agresije jer jedino takva definicija može imati smisla u svakodnevnim situacijama. Kako bismo dobili pravu sliku o ovoj problematici, zapitajmo se: Je li agresija kad nekome slučajno stanemo na nogu u tramvajskoj gužvi ili kada nam zubar nanosi bol liječeći naš zub?

Riskirajući nepreciznost definicije, a opet pružajući sveobuhvatnije i realnije objašnjenje, Žužul definira agresiju (odnosno agresivnu ponašanje) kao "svaku reakciju (fizičku ili verbalnu) izvedenu s namjerom da se nekom drugom nanese šteta ili povreda bilo koji vrste, bez obzira da li je ta namjera do kraja realizirana" (prema Žužul, 1989). Ova definicija poslužit će nam kao polazna točka našeg istraživanja.

1.1. TEORIJE AGRESIVNOSTI

Veliki broj istraživanja i opažanja agresivnog ponašanja rezultirao je velikim brojem različitih teorija, tj. shvaćanja i tumačenja fenomena agresivnosti. Prema uzroku agresije koji pojedine teorije naglašavaju, možemo ih podijeliti u pet skupina. Prvu skupinu čine instinktivističke teorije, koje smatraju da je agresivno ponašanje deterministički određeno instinktom. U drugu skupinu svrstane su teorije po kojima do agresivnosti dolazi uslijed djelovanja frustracije, dok je za teorije treće skupine agresija jedan od naučenih oblika ponašanja. Četvrta skupina teorija agresivno ponašanje objašnjava kroz analize kognitivno-

informativskog funkcioniranja čovjeka i, konačno, teorije pete skupine naglašavaju važnost biološko-fizioloških struktura u organizmu.

Sada ćemo ukratko opisati osnovna gledišta svake skupine teorija agresivnosti.

1.1.1. Instinktivističke teorije agresivnosti

Freudova teorija agresivnosti

S. Freud (1959.) objašnjava agresivnost preko djelovanja dvaju instinkta: instinkta života (Erosa) i instinkta smrti (Thanatosa). Stalno prisutna želja za samouništenjem (autoagresivnost), koja postoji zbog djelovanja Thanatosa, preko djelovanja Erosa biva blokirana i prenesena na vanjske objekte. Što se češće agresivnost ispoljava prema drugima, manja je vjerojatnost pojave autoagresije.

Čovjek je prema ovoj teoriji biološki predodređen da uništava druge ili sebe, jer ga na to pokreću urođeni izvori ekscitacije u organizmu – nagoni ili instinkti.

Veliki nedostatak Freudove teorije agresivnosti je nemogućnost njezine empirijske, znanstveno utemeljene verifikacije (prema Žužul, 1989.).

Neopsihoanalitičke teorije

Neopsihoanalitičari (Hartman, Lowenstein, Anna Freud, McDougall, Adler i drugi) ne prihvaćaju Freudov koncept instinkta smrti, ali i dalje naglašavaju biološki determinizam instinkta, koji predstavlja motivator agresivnog ponašanja.

Tako, na primjer, Hartman i sur. (1949.; prema Žužul, 1989.) govore o posebnom agresivnom instinktu koji, uz seksualni, predstavlja osnovni pokretač ljudskog ponašanja. S druge strane, Anna Freud razvija tzv. "hidraulički model" agresivnosti, prema kojem uslijed neizražavanja agresivnog instinkta dolazi do nagomilavanja agresivne energije. Ono će trajati sve dok nakupljena energija ne bude dovoljna da rezultira agresivnim ponašanjem, bez obzira na okolnosti u kojima se pojedinac nalazi.

Frommova teorija agresivnosti

E. Fromm (1976.) definira agresivnost kao svako ponašanje kojemu je cilj da se nanese šteta drugoj osobi te pritom dijeli agresivno ponašanje na benigno i maligno. Benigna agresivnost ili agresivno ponašanje je urođena, obrambena reakcija, nužna za opstanak jedinice i vrste, dok maligna agresivnost nije određena nasljeđem, biološki je štetna i za napadača i za žrtvu te je izaziva želja za razaranjem i uništavanjem, a ne vanjska opasnost.

Fromm ističe kako benigno agresivno ponašanje možemo primijetiti i kod ljudi i kod životinja, dok su malignom agresivnom ponašanju skloni isključivo ljudi.

Etološke teorije

Glavni predstavnik etoloških teorija je K. Lorenz, koji kao i A. Freud agresivnost doživljava hidraulički. On tvrdi kako se energija neprestano nagomilava u neuralnim centrima i kada je se skupi dovoljno dolazi do eksplozije, bez obzira da li je prisutan stimulans (Lorenz, 1970., prema Žužul, 1989.). Prema tome, vanjski podražaji i situacija u kojoj se nalazimo ne izaziva agresiju, već pojedinac traži ili stvara objekte na koje bi mogao ispoljiti u sebi već postojeću agresivnu energiju. Lorenz ističe adaptivnu funkciju agresije – ona služi održanju jedinke i vrste. Agresija unutar vrste ima za svrhu odabir boljih jedinki te time i održanja vrste. Međutim, instinkt koji je služio životinji za preživljavanje, kod čovjeka je pretvoren u prijetnju samouništenju ljudske vrste. Lorenz čovjeka doživljava kao mračnog uništavaoca, kojemu je destrukcija urođena potreba i za kojeg je nezdravo neispoljavanje agresivnih impulsa.

Nedostatak Lorenzove teorije je što za hidraulički model nema dokaza te što je ljudsko ponašanje suviše kompleksno da bi se moglo proučavati tek promatranjem životinjskih vrsta (što je karakteristika i ostalih etoloških teorija).

1.1.2. Situacijske teorije agresivnosti

Frustracijska (F-A) teorija agresivnosti

Frustracijsku teoriju agresivnosti su u psihologiju uveli Dollard, Miller, Doob, Mowrer i Sears (1939.) i oni vide agresiju kao ponašanje koje se uvijek javlja kao odgovor na frustracijsku situaciju, a ne kao rezultat djelovanja instinkata. Dollard i sur. definiraju frustraciju kao "stanje koje se javlja kada je određena cilju usmjerena reakcija spriječena" (prema Žužul, 1989.) i pritom je veća kada su motivacija i očekivana gratifikacija veće, a onemogućavanje postizanja cilja potpuno. Takvom su shvaćanju agresivnosti mnogi autori prigovorili dokazujući da svaka frustracija ne dovodi do agresije, kao što ni svaka agresija nije izazvana frustracijom. Zbog toga Miller (1941.) modificira svoj stav te kaže da frustracija može ponekad dovoditi i do neagresivnih reakcija, a Sears (1941.) iznosi da je agresija na vrhu hijerarhije mogućih odgovora na frustraciju, koja može biti i inhibirana ili ublažena (prema Žužul, 1989.).

Berkowitzeva modifikacija F-A hipoteze

L. Berkowitz (1962.) ističe kako frustracija ne izaziva direktno agresiju već emociju srdžbe, koja zatim, ovisno o karakteristikama vanjske situacije i postojanju agresivnih znakova, izaziva agresiju. Agresivni znaci (npr. oružje) predstavljaju podražaje iz okoline koji su učenjem (najčešće uvjetovanjem) asocirani s agresivnošću, a koji mogu olakšati ili otežati izražavanje srdžbe u obliku agresije. Brojna novija istraživanja dokazuju kako i samo prisustvo oružja navodi ljude da se agresivno ponašaju i imaju agresivne asocijacije te da potiče neprijateljske misli (Berkowitz i LaPage, 1967.; Frodi, 1975.; Turner i sur., 1977.; Sloan i sur. 1988.; Turner i Leyens, 1992.; Archer 1994., prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.).

Berkowitzeva teorija je prošla brojne eksperimentalne provjere i smatra se uglavnom dokazanom (prema Žužul, 1989.).

1.1.3. Teorije agresivnosti kao naučenog ponašanja

Teorije ove skupine smatraju da je agresivno ponašanje u cijelosti naučeno ponašanje. Zillman (1979.) navodi kako se agresivno ponašanje usvaja na tri načina:

- a) instrumentalnim učenjem (agresija je naučena zbog toga što dovodi do pozitivnog potkrepljenja)
- b) učenjem podražaja koji se odnose na agresiju tj. povezivanjem određenih stimulusa s agresivnim ponašanjem
- c) socijalnim učenjem.

U nastavku ćemo više opisati teoriju socijalnog učenja A. Bandure, pošto je ona najznačajnija od teorija agresivnosti ove skupine.

Bandurina teorija agresivnosti

Bandura (1961.) je dokazao kako se agresivno ponašanje može javljati i bez postojanja prethodnih emocionalnih promjena u organizmu, odnosno može predstavljati samo ispoljavanje naučenog ponašanja. Također je utvrdio kako do učenja agresivnog ponašanja ne mora doći kroz vlastitu aktivnost nego se ono može naučiti i na osnovu ponašanja drugih osoba ("vikarijsko učenje"). Dakle, promatranje ponašanja neke druge osobe dovodit će do pojavljivanja takvog ponašanja kod promatrača, ukoliko je promatrana osoba za to ponašanje nagrađena; odnosno, do redukcije takvog ponašanja, ukoliko je promatrana osoba bila kažnjena (Bandura, 1977., prema Žužul, 1989.). Pritom je važno naglasiti da što je model

realniji, bliži i sličniji promatraču, to će njegovo ponašanje imati veći efekt na ponašanje promatrača.

Ovom socijalnom teorijom možemo objasniti utjecaj agresivnih filmova i video-igrica na agresivnost djece jer se djeca identificiraju s agresivnim junacima i postanu udešena na pojavu agresije (više ju niti ne zamjećuju i ne doživljavaju kao nepoželjno ponašanje). Brojna istraživanja su pokazala kako ne samo da postoji korelacija između količine nasilja viđenog na televiziji i kasnije agresivnosti promatrača, nego se učinak tijekom vremena akumulira, tj. snaga korelacije se povećava s dobi (Eron, 1987.; Eron, Huesmann, Lefkowitz i Walder, 1996.; Huesmann, 1982.; Huesmann i Miller, 1994.; Turner i sur., 1986., prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.).

1.1.4. Kognitivne teorije agresivnosti

Danas su u psihologiji najprihvaćenije kognitivne teorije, koje se nadovezuju na situacijske i socijalne teorije agresivnosti. One ističu da način na koji pojedinac percipira i interpretira okolinske događaje determinira hoće li on reagirati agresivno ili nekim drugim ponašanjem (Eron, 1994., prema Beck, 2003.).

Atribucijska teorija, kao jedna od najprihvaćenijih kognitivnih teorija, kaže da to hoće li se osoba naljutiti kao odgovor na frustraciju ovisi djelomice o tome atribuirati li namjeru kod onoga tko je njenu frustraciju izazvao (prema Beck, 2003.). Slično tome, protunapad se neće javiti ako postoje olakotne okolnosti, koje su poznate u trenutku provokacije (Johnson i Rule, 1986., prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.).

Brojna istraživanja pokazuju kako je relativna deprivacija ta koja uzrokuje agresiju (Barker i sur., 1941.; Jackson, 1981.; Frank, 1978., prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.). Relativna deprivacija se odnosi na percepciju da osoba ili njena grupa ima manje nego što zaslužuje, manje od onoga što očekuje ili manje od onoga što imaju njoj slični ljudi.

Ponavljano agresivno ponašanje prema određenoj osobi dobro objašnjava teorija kognitivne disonance L. Festingera (1957.). Kada jedna osoba nanese štetu drugoj, to pokreće spoznajne procese usmjerene na opravdanje okrutnog čina zbog doživljavanja kognitivne disonance (prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.). Osoba se uvjerava kako njen "suparnik" nije dobra osoba, kao što je možda mislila, te stoga zaslužuje ono što je dobila. Time si smanjuje disonancu i ostavlja prostora za daljnju agresiju, jer jednom kada je osoba uspjela nekog podcijeniti, lakše joj je nanijeti daljnju štetu svojoj žrtvi i u budućnosti.

1.1.5. Biološke i fiziološke teorije agresivnosti

Biološkim teorijama agresivnosti je zajedničko zanimanje za individualne razlike u ispoljavanju agresije. Istraživanja u kojima se pokušavaju pronaći fiziološke osnove agresivnog ponašanja kreću se u tri pravca (prema Beck, 2003.):

- a) *Utjecaj genetike.* Žužul (1989.) govori o nalazima povezanosti agresivnosti i XYY sindroma. Međutim, taj je sindrom u populaciji premalo zastupljen da bi na osnovu te povezanosti mogli generalizirati objašnjenja fenomena agresivnosti (ima ga oko 0,13% populacije). Beck (2003.), s druge strane, naglašava kako su pojedine rase životinjskih vrsta agresivnije od drugih (npr. divlji sivi štakor, pit-bull rasa psa i slično).
- b) *Utjecaj mehanizama u mozgu.* Limbički sustav i hipotalamus posebno su važni za pobuđivanje ili moduliranje agresivnog ponašanja. Podraživanje određenih hipotalamičkih područja i područja srednjeg mozga može izazvati napadačko ponašanje. Međutim, nisu sva područja srednjeg mozga jednako organizirana. Pokazalo se kako podraživanje jednog dijela amigdala jezgri aktivira napadačko ponašanje, ali se čini da je opća funkcija amigdala moduliranje efekata hipotalamičke pobuđenosti. S druge strane, podraživanje septuma ima umirujući efekt, a lezije tog dijela mozga dovode do toga da životinje postanu sklonije oštrijim i pakosnijim oblicima ponašanja (Carlson, 1987, prema Beck, 2003.).
- c) *Utjecaj hormona i neurotransmitera.* Istraživanja su pokazala da je agresivnost povezana s viškom muškog spolnog hormona testosterona (Moyer, 1983.; Olweuss, Mattison, Schalling i Low, 1988., Carlson, 1994.; Dabbs i sur. 1995.; Dabbs, 2000., prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.). Ta povezanost testosterona i agresivnosti je ujedno i jedno od objašnjenja zašto su muškarci više od žena skloni agresivnom ponašanju. S druge strane, postoje dokazi da serotonin (kemijska tvar koja se prirodno izlučuje u srednjem mozgu) ima inhibirajući učinak na impulzivnu agresiju. Kada se kod životinja prekine protok serotonina, često nastupa porast agresivnog ponašanja, a Davison, Putnam i Larson (2000.) su zabilježili kako nasilni kriminalci imaju nisku razinu prirodno stvorenog serotonina (prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.).

Važno je također spomenuti utjecaj alkohola na agresiju. Alkohol obično djeluje kao disinhibitor, odnosno smanjuje čovjekove socijalne inhibicije, čineći ga manje opreznim nego što je obično (Steele i Josephs, 1990.; McDonald, Zanna i Fong, 1996.; Ito i sur., 1996.; Bushman, 1997.; prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.). U alkoholiziranom stanju je otežana

kognitivna obrada podataka te čovjek često reagira na početne i najočitije aspekte socijalne situacije, obično propuštajući detalje.

1.2. FAKTORI KOJI DJELUJU NA POJAVU AGRESIVNE REAKCIJE

U počecima proučavanja fenomena agresivnosti glavnu riječ su imali psihoanalitičari. Oni su, kako je ranije rečeno, pretpostavljali da zbog djelovanja agresivnog instinkta pojedinac traži situacije u kojima može ispoljavati svoju agresiju, a ako se takva situacija ne pojavi, dolazi do nagomilavanja agresivne energije i agresija se javlja bez obzira na vanjsku situaciju. Međutim, takva stajališta nisu naišla na empirijsku potvrdu te se stoga danas smatra kako agresija prvenstveno nastaje pod utjecajem djelovanja nekih vanjskih čimbenika. Drugim riječima, agresija nastaje kao posljedica određenih zbivanja u organizmu, ali do tih zbivanja ne dolazi spontano ili zbog postojanja samoprovocirajućih unutarnjih mehanizama, već su ona uvijek izazvana vanjskom stimulacijom. Pritom Berkowitz (1984.) naglašava da je vanjska situacija u kojoj se razvija agresija za pojedinca averzivna i može uključivati bilo frustraciju, fizičku bol, psihičku neugodu ili bilo kakve neugodne okolinske uvijete (buka, gužva, visoka temperatura, ...). Prema Žužulu (1989.), agresiju mogu izazvati sve situacije koje pojedinac percipira provocirajuće, bez obzira zbog kojih razloga se one doživljavaju kao takve. Situacije mogu, ali i ne moraju biti averzivne, sve dok na neki način dovode do pojave emocionalnog uzbuđenja (npr. natjecanje, samodokazivanje i drugi razlozi).

Postoje četiri skupine faktora koji utječu na pojavu agresivnog ponašanja, a različite teorije agresivnosti naglašavaju različit doprinos pojedinih faktora u određenju agresije. Tako se u frustracijskim teorijama najveće značenje pridaje emocionalnim faktorima, u Bandurinoj teoriji socijalnog učenja socijalnim faktorima, u kognitivnim teorijama, naravno, kognitivnim faktorima, dok najeksplicitniji značaj situacijskim faktorima pridaje Berkowitz.

1.2.1. Emocionalno – motivacijski faktori

Provocirajuća situacija izaziva emocionalne promjene, a one će pak dovesti do motivacije za agresivnim ponašanjem. Istraživanja još uvijek nisu dala jasan odgovor na koji način dolazi do pojave emocija i, kad se pojave, radi li se stvarno o emocijama srdžbe ili naprosto o porastu pobuđenosti. Ono što se pokazalo vjerojatnim je da je odnos između emocionalnog uzbuđenja i motivacije za agresijom biološki programiran, ili da barem postoje

jako biološke predispozicije za razvoj izravnog odnosa između emocije (srdžbe) i motivacije za agresijom.

Osim agresivne motivacije, različiti autori spominju i agresivnu inhibiciju, no taj je pojam slabije objašnjen. Istraživanja su pokazala da ukoliko se u nekoj provocirajućoj situaciji izazove anksioznost, kod sudionika dolazi do smanjivanja broja agresivnih reakcija u odnosu na iste takve situacije u kojima nije bila izazvana anksioznost (Berkovitz i Alioto, 1973.; Turner i sur., 1977.; Žužul, 1987.; Žužul i Berkovitz, 1989, prema Žužul 1989.). Dakle, čini se da se motivacija za inhibicijom agresije može javljati i na emocionalnom nivou, a ne mora biti izazvana kognitivnom elaboracijom situacije.

Motivacija za agresijom je gotovo uvijek praćena motivacijom za inhibicijom agresije, a koja će motivacija u određenoj situaciji prevladati tj. hoće li doći do agresije ili ne ovisi o unutarnjim i vanjskim faktorima koji djeluju u toj situaciji.

1.2.2. Kognitivno – informacijski faktori

Žužul (1989.) navodi tri skupine kognitivnih faktora koji sudjeluju u lancu agresivne reakcije:

- a) *Interpretacija provocirajuće situacije.* Ukoliko neku situaciju pojedinac ne percipira kao provocirajuću, ona neće dovesti niti do emocionalnih promjena, niti do agresije.
- b) *Interpretacija nastalog emocionalnog uzbuđenja i pronalaženje mogućih odgovora.* Isto emocionalno uzbuđenje može u različitim okolnostima biti "prepoznato" kao različita emocija, a upravo o tom "prepoznavanju" ovisi daljnje ponašanje. Schachter i Singer (1962.) su predložili dvofaktorsku teoriju emocija prema kojoj će pojedinac tragati za kognitivnom interpretacijom vlastitog uzbuđenja ako za njega nema objašnjenje, a ta interpretacija ovisi kako o karakteristikama pojedinca tako i o situaciji. Isto fiziološko stanje, prema tome, možemo objasniti na više načina, što dovodi do emocionalnih doživljaja različite kvalitete. Prema istraživanjima Konečnog (1975.), za pojavu agresije je nužna kognitivna elaboracija koja će dovesti do prepoznavanja određenog emocionalnog uzbuđenja kao srdžbe, a nakon toga će uslijediti shema ponašanja koja je naučena kao uobičajena uz pojavu te emocije.
- c) *Procjena posljedica agresivnog ponašanja.* Ova procjena će prethoditi samom ponašanju, a djelovat će na agresivnu inhibiciju. Ako se posljedice procijene kao negativne i velike, agresivna inhibicija se pojačava, ali ako se procijene kao

zanemarive ili bezopasne, već uz slabu agresivnu motivaciju dolazi do agresivnog akta.

1.2.3. Socijalni faktori

Veliki utjecaj na to hoće li neka situacija biti doživljena kao provocirajuća ili ne imaju karakteristike provokatora. Ako je provokator percipiran kao simpatičan, zgodan, prijateljski ili opasan, manja je vjerojatnost agresije, dok je veća vjerojatnost pojave agresivnog ponašanja ako je ta osoba percipirana kao agresivna.

Dodge je 1980. godine u eksperimentu s djecom pokazao da ako se namjere osobe koja je izvor provokacije percipiraju kao agresivne, onda je znatno veća šansa da će izazvati agresivno ponašanje, nego ako su namjere provokatora percipirane kao neagresivne (prema Žužul, 1989.).

Koju emociju će osoba pripisati svojoj pobuđenosti organizma uvelike ovisi o ponašanjima drugih osoba u istoj situaciji. Ako druge osobe iskazuju srdžbu, veća je vjerojatnost da će osoba svoje emocionalno uzbuđenje interpretirati kao srdžbu (Schachter i Singer, 1962., prema Oatley i Jenkins, 2003.). Ponašanje drugih će također utjecati i na prizivanje skripti ponašanja pa će tako postojati tendencija da se ponašamo slično kao i drugi ljudi u sličnoj situaciji (Festinger, 1954.). Ta socijalna komparacija je to izraženija što je situacija u kojoj se nalazimo manje jasna (nismo sigurni kako bismo trebali reagirati) te što su nam sličnije dostupne osobe za usporedbu.

1.2.4. Situacijski faktori

Intenzitet agresivne motivacije izravno ovisi o intenzitetu emocionalnog uzbuđenja. Međutim, emocionalno uzbuđenje koje u određenom trenutku postoji u organizmu može biti izazvano različitim faktorima i situacijama. Pored porasta pobuđenosti izazvane provocirajućim situacijama može istovremeno doći i do pojave emocionalnog uzbuđenja izazvanog drugim podražajima, npr. seksualnim (Dengerik, 1976.; Donnerstein, 1980.; Malmuth i Donnerstein, 1984.; Zillman i Sapolsky, 1977., prema Žužul, 1989.).

Pobuđenost izazvana različitim podražajima se može kumulirati pa ako se prepozna kao srdžba, agresivna motivacija će biti znatno intenzivnija nego što bi bila bez tog dodatnog uzbuđenja.

Vanjski motivi za agresiju djeluju izravno na agresivnu motivaciju i nezavisni su od emocionalnih promjena izazvanih provocirajućom situacijom. Ukoliko u situaciji u kojoj je agresivna motivacija izazvana provocirajućom situacijom postoji mogućnost realizacije nekog cilja, onda će doći do pojačavanja agresivne motivacije tj. do veće vjerojatnosti agresivne reakcije.

Agresivni znaci, ranije spomenuti, su također situacijski faktori čija prisutnost povećava vjerojatnost agresivnog ponašanja. To su npr. oružje, filmovi s agresivnim sadržajem, promatranje nasilja, i dr.

1.3. VRSTE AGRESIVNOSTI

Postoji nekoliko različitih kriterija prema kojima možemo podijeliti agresivno ponašanje, kao što su npr. uzroci agresivnog ponašanja, načini njegova izražavanja, ciljevi i ishodi agresivnosti itd. Za početak ćemo predstaviti podjelu agresivnog ponašanja prema njegovim uzrocima.

Žužul (1989.) čini podjelu agresivnosti na impulsivnu (ekspresivna, benigna, emocionalna, provocirana, ...) i instrumentalnu (intencionalna, maligna, smišljena, ...). *Impulsivna agresivnost* je oblik agresivnog ponašanja prvenstveno usmjerenog nanošenju štete ili povrede drugoj osobi, a motivirana je emocionalnim uzbuđenjem i nije pod velikim utjecajem očekivanih efekata. Za razliku od toga, *instrumentalna agresivnost* je motivirana težnjom za postignućem nekih vanjskih ciljeva i nastaje kao rezultat emocionalnih i kognitivnih faktora, tj. predviđanja nagrade i kazne koja slijedi agresiju (prema Žužul, 1989.). Dakle, primarni cilj instrumentalnog agresivnog ponašanja nije povređivanje nekoga, već ostvarivanje nekog željenog, najčešće neagresivnog cilja (agresija je samo instrument za postizanje tog cilja).

S obzirom na način, ciljeve i ishode agresivnog ponašanja, najčešća je podjela na proaktivnu i reaktivnu agresivnost. *Reaktivna (hostilna) agresivnost* je oblik agresivnog ponašanja koji predstavlja odgovor na neke situacijske uvjete (npr. provokaciju ili frustraciju), a praćeno je intenzivnim fiziološkim uzbuđenjem te se najbolje može objasniti frustracijskom teorijom agresivnosti (prema Crick i Dodge, 1996.). *Proaktivno agresivno ponašanje* je namjerno ponašanje, izazvano anticipacijom poželjnog cilja (u odsutnosti bilo kakve provokacije) i kontrolirano je, uglavnom, vanjskim potkrepljenjima pa se najbolje može

opisati postavkama teorija socijalnog učenja agresivnosti. Fiziološko uzbuđenje je kod proaktivne agresije znatno slabije.

Što se tiče načina izražavanja agresivnosti, osim podjele na fizičku i verbalnu, postoji podjela i na latentnu i manifestnu agresivnost. *Latentna agresivnost* je relativno trajna i stabilna karakteristika pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira porastom emocionalne tenzije i pojavom tendencije za napad na izvor frustracije, tj. agresivnom motivacijom (prema Žužul, 1989.). U podlozi latentne agresivnosti nalaze se uglavnom promjene koje se u određenoj situaciji zbivaju u vegetativnom živčanom sustavu (genetski determiniranom) te manjim dijelom iskustvo u percipiranju određenih situacija kao frustrirajućih. *Manifestnu agresivnost* je Žužul (1989.) definirao kao relativno trajnu i stabilnu karakteristiku pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira fizičkom ili verbalnom agresijom, usmjerenom ili na izvor frustracije, ili na neke supstituirajuće ciljeve. Ispoljavanje manifestne agresije je, prema tome, funkcija latentne agresivnosti i mehanizma inhibicije agresije.

Konačno, s obzirom na to prema kome je usmjerena agresija, razlikujemo izravnu (direktnu) i neizravnu (indirektnu, pomaknutu) agresiju. Do premještanja agresije na objekte ili osobe koje nisu prvobitni cilj agresije dolazi kada nam je prvotni cilj iz nekog razloga nepristupačan, kada se bojimo sankcija do kojih bi moglo doći ako na njega usmjerimo agresiju ili ako smo naučili da agresiju usmjeravamo prema određenim osobama (prema Rot, 1980.).

1.4. RAZVOJ I STABILNOST AGRESIVNOSTI

U literaturi postoji dosta neslaganja oko toga kada se agresivno ponašanje počinje ispoljavati. Piaget (1952.) izvještava o agresivnom ponašanju svoga djeteta u dobi od sedam mjeseci, Maccoby (1980.) smatra da se agresija javlja kad dijete ima pola godine, Mussen, Conger, Kagan i Huston (1984.) govore o pojavi instrumentalne agresije sa oko godinu dana, dok Schaffer (1988.) smatra da se agresivno ponašanje pojavljuje tek u dobi od 20-23 mjeseci (prema Žužul, 1989.). Stenberg, Campos i Emde (1983.) zamjećuju facijalnu ekspresiju srdžbe usmjerenu izvoru frustracije već u dobi od 7 mjeseci, kao i Piaget (prema Coie i Dodge, 1997.). Međutim, kod tako male djece cilj agresivnog ponašanja nije dominacija ili povreda druge osobe, nego djeca u obliku slučajnih agresivnih reakcija izražavaju svoj protest zbog neke frustracijske situacije. Tijekom prve godine života djeteta razvijaju se kognitivni i

emocionalni procesi te dijete počinje uviđati uzročno-posljedične veze između svojih reakcija i ponašanja okoline te se uči smislenom korištenju svog ponašanja kako bi zadovoljilo potrebe. Na taj način uči se i agresivnom ponašanju.

Različiti oblici agresivnog ponašanja prevladavaju u različitoj dobi. U ranom djetinjstvu (s oko četiri godine) prevladava instrumentalna, fizička i direktna agresivnost i ona se zadržava sve do kraja predškolske dobi (Caplan, Vespo, Pedersen i Hay, 1991.; prema Keresteš, 1999.). Nakon toga, pri kraju predškolskog i početkom školskog perioda, dolazi do izražaja hostilna, verbalna i indirektna agresivnost. Istraživanja pokazuju (Coie i Dodge, 1987.; Coie i sur., 1991.) da je kod školske djece uočljivija razlika između proaktivne i reaktivne agresivnosti, a u toj dobi se, uz otvorene oblike agresivnosti, pojavljuju i neki oblici prikrivene agresivnosti, kao što su npr. laganje i krađa (prema Coie i Dodge, 1997.).

Većina longitudinalnih istraživanja (Loeber, 1982., prema Coie i Dodge, 1997.) ukazuje na smanjenje čestine agresivnog ponašanja, ali i povećanje njegove ozbiljnosti u adolescenciji. U tom razdoblju postoje i drugačije frustrativne situacije koje izazivaju agresivno ponašanje. Dok su u ranijem djetinjstvu uzroci agresije uglavnom unutar obitelji, agresiju adolescenata više obilježava utjecaj kontekstualnih i sistematskih faktora u školi, susjedstvu, prijateljstvu (npr. neprijateljski odnos s nastavnicima, pritisak vršnjaka za prvi spolni odnos, uključanje u različite subkulture i sl.) (Bjerregaard i Smith, 1993.; Cernkovich i Giordano, 1992., prema Fraser, 1996.). Što se tiče agresivnog ponašanja među vršnjacima, Paquette i Underwood (1999.) ističu kako ono češće uključuje međusobno ogovaranje (socijalno agresivno ponašanje) nego ignoriranje ili isključivanje iz grupe (izravna odnosna agresija) (prema Xie i sur., 2002.).

U odrasloj dobi agresivnost se najčešće manifestira u zlostavljačkom i kriminalnom ponašanju.

Što se tiče stabilnosti agresivnosti, niz istraživanja je pokazao kako je agresivno ponašanje izrazito stabilna osobina koja se formira prilično rano u životu. Olweus (1979.) je napravio metaanalizu longitudinalnih istraživanja i utvrdio da agresivnost doseže razinu stabilnosti inteligencije (dobio je koeficijent stabilnosti od 0,76 za jednogodišnji i 0,60 za dvogodišnji interval) (prema Parke i Slaby, 1983.). Slično tome, za vremenski interval od 22 godine Huessmann, Eron, Lefkowitz i Walder (1984.; prema Žužul, 1989.) su dobili koeficijent stabilnost agresivnosti 0,46. Koeficijenti korelacije za duže vremensko razdoblje se snizuju, ali rijetko ispod 0,40, čak i za periode duže od 20 godina. U nekim istraživanjima je također utvrđeno da je stabilnost agresivnog ponašanja veća kod muškaraca nego kod žena (Kagan i Moss, 1962., prema Žužul, 1989.). No, Olweus (1982.) pokazuje da su razlike u

stabilnosti agresije muškaraca i žena male (koeficijent stabilnosti za žene iznosio je 0,44, a za muškarce 0,50).

1.5. SPOLNE RAZLIKE U AGRESIVNOSTI

Većina istraživanja pokazuje da od najranijeg djetinjstva postoje spolne razlike u razvoju i iskazivanju agresivnog ponašanja. Te se razlike primjećuju već u drugoj godini života (dječaci su labilniji, slabije se koncentriraju i češće iskazuju ljutnju), a s daljnjim razvojem, kad djeca više stupaju u interakciju s vršnjacima, postaju sve veće. Dječaci izražavaju više ponašanja koja uključuju silu (Smith i Green, 1974.) i to i na hostilan i na instrumentalan način (Hartup, 1974.; prema Coie i Dodge, 1997.). Withing i Edwards (1973.) su provjeravali spolne razlike u agresivnosti djece od tri do šest godina i utvrdili su kako dječaci izražavaju puno veću verbalnu i fizičku agresivnost, ali se dječaci i djevojčice ne razlikuju po agresiji u samoobrani (prema Maccoby i Jacklin, 1980.).

Neki autori naglašavaju razlike u vrsti agresije koja se javlja u kasnijoj dobi (od adolescencije na dalje). Tako npr. Crick (1996.) navodi neke oblike agresivnosti usmjerene prema odnosima s drugim ljudima, koji su češće vezani uz ženski spol. U te oblike ubrajaju se izopćavanje iz grupe, ogovaranja, klevete, ignoriranje i sl. Za razliku od toga, kod muškog spola češći su otvoreni oblici agresivnosti, uključujući i fizičko nasilje. Lansky, Crandall, Kagan i Baker (1961.) su zaključili kako su muški adolescenti spremniji priznati svoju veću agresivnost od djevojaka. To je zbog toga što se od mladića očekuje da su više zaokupljeni s razvojem svoje autonomije i nezavisnosti (do čega dolaze, između ostalog, upotrebom agresije), dok se djevojke više doživljavaju zaokupiranijima i anksioznijima u pogledu želje za pripadanjem i prihvaćanjem od strane grupe.

Što se tiče istraživanja na odraslim sudionicima, pokazalo se da su muškarci i fizički i verbalno agresivniji spol, a razlike su izraženije kod fizičke agresivnosti (Maccoby i Jacklin, 1974.; Withing i Withing, 1975.; Hyde, 1984., prema Maccoby i Jacklin, 1980). Iako agresivnost opada u funkciji dobi, ovakve razlike među spolovima ostaju i u zreloj dobi. Objašnjavajući razloge takvih spolnih razlika u agresiji, Manstead (1992.) ističe da muškarci i žene imaju različite stavove o agresivnosti i njenim posljedicama. Žene smatraju da kod fizičke agresivnosti dolazi do gubitka samokontrole, dok muškarci agresivno ponašanje smatraju nužnim za uspostavljanje kontrole nad drugima. Žene imaju jači osjećaj krivnje i anksioznosti nakon agresivnog postupka, što je vezano uz svjesnost da se nekoj osobi nanijela

šteta, ali i da postoji opasnost za počinitelja. Smatra se da je taj osjećaj straha i krivnje kod žena ono što inhibira njihovo agresivno ponašanje (Bandura, 1973.; Mischel, 1970.; Maccoby i Jacklin, 1974.; Buss i Brock, 1963., prema Plavljanić, 1984.). Tieger (1980.) smatra da je spolno tipizirano ponašanje rezultat učenja koje se odvija u procesu socijalizacije (prema Maccoby i Jacklin, 1980). Strože norme prema agresivnom ponašanju žena dovode do veće inhibicije takvog ponašanja te zbog toga i manje izražene manifestne agresivnosti kod žena. S druge strane, Maccoby i Jacklin (1980) naglašavaju biološku komponentu u osnovi spolnih razlika u agresivnosti (npr. razina testosterona), iako je ona i pod velikim utjecajem socijalnih faktora. Dječaci i djevojčice, prema tome, jednako, kroz normalne socijalne interakcije i promatranje modela, uče o posljedicama agresivnog ponašanja te kako da inhibiraju agresivne impulse i zamijene ih socijalno prihvatljivim oblicima rješavanja konflikta.

Na kraju je potrebno spomenuti da nisu sva istraživanja pokazala spolne razlike u agresivnosti. Caplan (1979.) te Frodi, Macauley i Thom (1977.; prema Parke i Salby, 1983.) izvještavaju o jednakoj agresivnosti muškaraca i žena, ali u određenim uvjetima. Žene su, prema tim istraživanjima, jednake muškarcima u agresivnom ponašanju kad postoji slab nadzor drugih nad njihovim ponašanjem, kad postoji grupni kontekst koji dopušta difuziju odgovornosti za individualne agresivne reakcije, kad postoji anonimnost agresora ili kad se netko drugi eksplicitno drži odgovornim za njihovu agresivnost. Također su Bettencourt i Miller (1996., prema Aronson, Wilson i Akert, 2002.) u svojoj meta-analizi utvrdili kako spolne razlike postaju znatno manje kada se muškarce i žene uistinu izazove, odnosno kada se ljude izloži frustraciji ili uvredi.

2. SOCIOMETRIJSKI STATUS

Tijekom života, pojedinac ulazi u razne vrste interakcija s drugim ljudima te se uključuje u različite formalne i neformalne zajednice. Za uspješno funkcioniranje i uključivanje u društvo vrlo je bitno uspostavljanje adekvatnih odnosa s ljudima s kojima surađujemo u svakodnevnim aktivnostima. Svaki čovjek ima svoj socijalni prostor, odnosno broj osoba s kojima kontaktira na vlastitu inicijativu. Širina socijalnog prostora pojedinca predstavlja njegovu socijalno-emocionalnu ekspanzivnost (otvorenost). Osim toga, ljudi se međusobno razlikuju i po svom sociometrijskom statusu tj. popularnosti. Ispitivanjem

sociometrijskog statusa i emocionalne otvorenosti bave se sociometrijska istraživanja, koja je u psihologiju prvi uveo J.L. Moreno. Težište Morenovog pristupa je na emocionalnim odnosima, međusobnom privlačenju i odbijanju članova grupe, na osnovu kojih se ustanovljava tzv. emocionalna struktura (prema Petz, 1992.).

Sociometrijski test je tehnika za kvantitativnu analizu emocionalne strukture grupe. To je prva strateška operacija koja je korisna za dublje prodiranje u strukturu grupe jer proučava neformalnu (psihološku) strukturu grupe (prema Moreno, 1962.). Za razliku od formalne strukture grupe, koja je nametnuta članovima izvana, a sastoji se od hijerarhija uloga, utjecaja i moći, neformalna struktura grupe je ono što članovi unose u grupu iznutra i temelj je funkcioniranja grupe kao cjeline. Neformalnu strukturu grupe čine vrijednosne orijentacije, percepcije ostalih članova, međusobno shvaćanje, razumijevanje, uzajamne procjene i samoprocjene.

Sociometrija, dakle, pruža informacije o opsegu u kojem se osoba sviđa ili ne sviđa članovima svoje grupe jednostavnim traženjem od članova da daju pisane ili verbalne odgovore ili imenovanja najpoželjnijih partnera za neku vrstu zadatka/igre ili najboljih prijatelja. Među autorima postoji određeno neslaganje u vezi s negativnim biranjima (odbijanjima). Protivnici negativnih biranja argumentiraju svoj stav tezama da takav zahtjev izaziva otpor jer pojedinci ne žele priznati svoje negativne osjećaje te da korištenje odbijanja skreće pažnju na neomiljene članove grupe. S druge strane, zagovornici negativnih biranja tvrde da se jedino korištenjem i pozitivnih i negativnih biranja može dobiti potpuna struktura i slika odnosa u grupi. Prema njima, prihvaćanje i odbijanje nisu dva različita mehanizma, već polovi istog kontinuuma pa bi isključivanje jednog od njih dalo artificijelnu sliku odnosa u grupi.

Postoji više vrsta sociometrijskih tehnika, a u svakoj od njih je potrebno odrediti prema kojem kriteriju se vrši odabir. Prema *funkcionalnom kriteriju* izbor ili procjena se vrši na osnovu određenih osobina potrebnih za specifičnu aktivnost (osobina koje znače dobro funkcioniranje u grupi), dok se to prema *emocionalnom kriteriju* čini na temelju međusobnog odnosa privlačenja i odbijanja. Metode sociometrije su slijedeće:

- a) *Tehnika imenovanja*. Svaki član ciljane skupine imenuje mali broj drugih članova (najčešće tri) koji mu se najviše/najmanje sviđaju ili s kojima želi/ne želi sudjelovati u nekoj aktivnosti. Imenovanja se prikupljaju za sve članove u skupini i osnova su za određivanje socijalnog statusa na jedan od dva načina. Svaka skupina sociometrijskog statusa može biti izvedena izravno iz pozitivnih i negativnih imenovanja ili se

pozitivna i negativna imenovanja kombiniraju za izvođenje indeksa socijalne preferencije i indeksa socijalnog značaja.

- b) *Tehnika skalnih procjena.* Sudioniku se daje zadatak da svakog člana grupe procjeni na skali od 1 do 3 ili od 1 do 5 u odnosu na neki određeni kriterij. Podaci dobiveni ovom tehnikom se mogu psihometrijski obrađivati, a dobivaju se informacije o općoj prihvaćenosti svakog člana grupe (socijalni status) te o njegovoj sklonosti prihvaćanja ostalih članova (emocionalna otvorenost). Tehniku skalnih procjena od 1 do 3 smo koristili i u našem istraživanju kako bismo izmjerili sociometrijski status i emocionalni odnos sudionika.
- c) *Tehnika uspoređivanja u parovima.* Navedu se svi mogući parovi članova u skupini, a sudionik u svakom paru treba navesti člana kojeg preferira. Ovom tehnikom se vrlo pouzdano mogu utvrditi jednostrana i uzajamna prijateljstva unutar skupine.

Kako vidimo, sociometrijskim istraživanjima je moguće izračunati čitav niz individualnih i grupnih pokazatelja. Problem s tim podacima je mala mogućnost njihova interpretiranja. Grba (1990.) navodi kako se usavršavanje u sociometriji isključivo odnosi na metodologiju (konstruiranje novih instrumenata, promjene u primjeni i analizi dobiveni podataka i sl.), no i dalje postoji vrlo slaba teorijska osnova sociometrije i njeno uklapanje u prostor definiran drugim psihologijskim teorijama i konstruktima.

2.1. ZNAČAJ SOCIJALNOG STATUSA U ADOLESCENCIJI

Adolescencija je burno razdoblje života pojedinca u kojem dolazi do brojnih fizičkih, emocionalnih, kognitivnih i socijalnih promjena. Mi ćemo se usmjeriti na socijalni aspekt adolescencije, pogotovo onaj koji se odnosi na utjecaj vršnjaka.

No, ako želimo govoriti o adolescenciji, za početak ju trebamo smjestiti u određeni vremenski okvir. Autori su dosta različitog mišljenja o tome od kad do kad traje adolescencija, ali većina bi se složila da je to razdoblje koje počinje u, otprilike, 12-oj godini života i traje do 20-te. Vjerojatno je najpouzdaniji pokazatelj početka adolescencije nagli porast u produkciji spolnih hormona – progesterona i estrogena kod djevojaka te testosterona kod dječaka (prema Dacey i Kenny, 1994.). Kraj adolescencije je puno teže odrediti od njezinog početka jer ga obilježavaju nezavisnost od roditelja i samostalnost, stvaranje

vlastitog identiteta i stabilne slike o sebi i sl., što jako ovisi o individualnim i kulturalnim faktorima.

Kao što smo rekli, u ovom poglavlju težište ćemo staviti na vršnjačke odnose adolescenata. Važnost socijalnih odnosa u adolescenciji izuzetno raste, pogotovo kako se razvija veća nezavisnost od roditelja. Prijateljstva dobivaju novo značenje i vršnjačka grupa je sve utjecajnije na ponašanje adolescenta. Socijalni status koji adolescent ima u svojoj vršnjačkoj skupini bitan je za razvoj slike o sebi, samopoštovanja, samopouzdanja, adekvatno funkcioniranje u društvu, razvoj socijalnih vještina, veličinu i kvalitetu socijalne mreže itd.

Kelly i Hansen (1987., prema Dacey i Kenny, 1994.) su opisali šest pozitivnih funkcija vršnjačke grupe. Grupa koja prihvati nekog adolescenta može mu pomoći da:

- *kontrolira agresivne impulse* – kroz interakcije s vršnjacima, djeca i adolescenti se na neagresivan način uče nositi s različitostima. Promatranje kako se vršnjaci nose sa sukobima može im pomoći da usvoje asertivno umjesto agresivnog ili nasilnog ponašanja.
- *postigne emocionalnu i socijalnu podršku te postane nezavisniji* – kako adolescenti preuzimaju više odgovornosti, tako im i vršnjaci pružaju veću podršku te na taj način oslonac ne moraju uvijek tražiti u obitelji.
- *unaprijedi svoje socijalne vještine, razvije sposobnosti rezoniranja i nauči kako izraziti osjećaje na zreliji način* – kroz razgovor i debate s vršnjacima, adolescenti uče izraziti ideje i osjećaje te još više razviti strategije rješavanja problema. Socijalne interakcije s vršnjacima pomažu im u izražavanju brige i ljubavi, kao i ljutnje i drugih negativnih osjećaja.
- *razvije stavove prema seksualnosti i ponašanje u skladu s njegovom spolnom ulogom* – adolescenti uče ponašanja i stavove koje povezuju sa slikom o mladom muškarcu ili mladoj ženi.
- *ojača moralne sudove i vrijednosti* – odrasli uglavnom govore djeci što je dobro, a što loše, dok su u vršnjačkoj grupi adolescenti prepušteni sami sebi da donose odluke. Adolescent treba procijeniti vrijednosti svojih vršnjaka i odlučiti što je dobro. Taj mu proces može pomoći da razvije sposobnosti moralnog rezoniranja.
- *poveća samopoštovanje* – to što se sviđa velikom broju vršnjaka pomaže adolescentu da je zadovoljan samim sobom.

Kako bi vidjeli koliki je stvarni utjecaj vršnjaka na ponašanje adolescenta, Brown i sur. (1986., prema Dacey i Kenny, 1994.) su preko tisuću adolescenata pitali jesu li spremni, uz nagovor bliskih prijatelja, upustiti se u neko neutralno (npr. odlazak na koncert ili tulum) ili nedolično ponašanje (npr. zloporaba alkohola, krađa ili vandalizam). Rezultati su pokazali da je veliki broj adolescenata spreman nagovoriti se na neko neutralno, no samo manji broj vjeruje da bi podlegao pritisku nagovaranja na nedolično ponašanje. U drugom istraživanju (Pombeni i sur., 1990., prema Dacey i Kenny, 1994.) se pokazalo da su adolescenti skloni povezati se i identificirati se s njima sličnim vršnjacima i s onima koji imaju njima slične vrijednosti, probleme i nade vezane za budućnost. Oni ih u svakodnevnim situacijama bolje shvaćaju pa su u izvanrednim skloniji podrediti se nagovoru od strane takve vršnjačke skupine kako bi se još više u nju uklopili.

Koliko su socijalni status u vršnjačkoj grupi i agresivno (nedolično) ponašanje povezani u adolescenciji, bio je predmet i našeg istraživanja te ćemo u sljedećem poglavlju predstaviti neka istraživanja koja su se bavila tom problematikom.

2.2. SOCIOMETRIJSKI STATUS I AGRESIVNOST

U psihologiji se veliki broj istraživanja bavio problemom povezanosti sociometrijskog statusa i agresivnosti, međutim ne dobivaju se uvijek jednoznačni rezultati. Coie, Dodge, Terry i Wright (1991.) ustanovili su kako ta povezanost ovisi o nekoliko faktora, o kojima u istraživanju treba voditi računa: o dobi, spolu, okolinskim uvjetima agresivnog ponašanja koji utječu na percepcije vršnjaka, obliku početne agresivne reakcije te o nekim kvalitativnim aspektima agresivnog ponašanja (kao što su ozbiljnost agresivne reakcije, povećanje razine aktivnosti tijekom sukoba, hiperaktivnost i sl.). Za početak ćemo opisati razliku u povezanosti socijalnog statusa i agresije u različitoj dobi.

Istraživanje Coiea, Beldinga i Underwooda (1988.) je pokazalo kako je agresivno ponašanje snažnije povezano s odbacivanjem i socijalnom izolacijom u osnovnoškolskoj u odnosu na predškolsku dob (prema Coie i sur., 1991.). Objašnjenje te razlike može biti što je u predškolskoj dobi agresija češća, ali manje nasilna pa se zbog toga i ne percipira previše devijantnom. Također, u toj dobi djeca još nemaju široki raspon strategija ponašanja koje znaju koristiti u socijalnim sukobima, pa se često od njih i očekuje da uslijed frustracije reagiraju agresivno. Nasuprot tome, kako su pokazala brojna istraživanja (Asher i Hymel, 1981.; Coie, Dodge i Coppotelli, 1982.; Bierman i sur., 1987.; Coie i Koeppl, 1990.; French,

1988.; Newcomb i sur., 1993.), u osnovnoj školi se agresivno ponašanje smatra devijantnim te je stupanj takvog ponašanja negativno povezan sa socijalnom preferencijom i pozitivno s odbacivanjem agresivne djece od strane vršnjaka. Neka istraživanja pokazuju da agresivna djeca imaju mnogo poremećaja u korištenju socijalnih vještina, što može uključivati netočno ili ograničeno znanje o prikladnom socijalnom ponašanju ili prihvatljivim načinima rješavanja konflikta, slabu kontrolu nagona ili pristranost pri procesiranju socijalnih informacija (prema Parke i Slaby, 1983.).

Postoje neki dokazi da je agresija slabije povezana sa socijalnim statusom u ranoj adolescenciji (Hymel i Rubin, 1985.) i to moguće zbog toga što je u adolescenciji agresivno ponašanje puno rjeđe (prema Coie, Dodge, Terry i Wright, 1991.). Adolescentima vjerojatno nije jedini cilj da budu popularni i simpatični cijeloj grupi te ako je neki agresivni adolescent općenito nepopularan ne mora značiti i da je potpuno socijalno odbačen (prema Cairns i sur., 1988.). Espalage, Holt i Henkel (2003.) su utvrdili da se adolescentima sviđaju vršnjaci koji su jednako agresivni kao i oni sami pa će tako veća pozitivna povezanost između agresije i socijalnog statusa biti u grupama kojima je obilježje ponašati se agresivno.

Što se tiče faktora spola, istraživanja pokazuju kako je povezanost agresije i odbacivanja od strane vršnjaka veća među mladićima nego djevojkama (Coie i Whidby, 1986.; French, 1988., 1990.), a razlog tome može biti što je agresivno ponašanje djevojaka rjeđe i manje ozbiljno (prema Coie i sur., 1991.). Također, u adolescenciji su mladići ovisniji o većoj vršnjačkoj grupi u kojoj se moraju izboriti za svoj položaj, dok djevojke provode svoje vrijeme uglavnom u uskom krugu bliskih prijatelja (Lagerspetz i sur., 1988., prema Pakaslahti i Keltikangas-Järvinen, 1996.). Djevojke nemaju običaj dijeliti svoje prijatelje prema dimenzijama povezanim s agresivnim ponašanjem (prema Cairns i sur., 1988.). Osim toga, isti autori naglašavaju dvostruke standarde u prihvatljivosti agresivnih interakcija djevojaka i mladića. Naime, neprihvatljivo je ako mladići napadaju djevojke, ali djevojke smiju napadati i mladiće i druge djevojke.

Vjerojatno je najveći broj istraživanja provjeravao koji oblici agresivnog ponašanja su više, odnosno manje prihvaćeni u grupi. Dodge, Coie, Pettit i Price (1990.) su utvrdili da kod dječaka prvog i šestog razreda osnovne škole *gruba igra* nije povezana sa socijalnim statusom, no odbačeni dječaci su češće izražavali *reaktivnu i instrumentalnu agresiju*. *Reaktivna agresija* je ponekad pozitivno ocijenjena jer ona uključuje obrambenu upotrebu sile. Ako vršnjaci smatraju da se pojedinac samo pokušava obraniti, više će ga prihvaćati nego ako koristi agresiju kako bi ostvario neke svoje ciljeve unatoč tome što nije napadnut (*proaktivna agresija*) (prema Fraser, 1996.). Što se tiče *nasilja nad drugom djecom*, ono je

pozitivno povezano s popularnošću u drugom razredu osnovne škole, dok u trećem nema povezanosti između takve agresije i socijalnog statusa osnovnoškolaca. Druga istraživanja pokazuju da su od vršnjaka pozitivnije ocijenjeni dječaci koji iskazuju *provociranu fizičku agresiju* te *proaktivnu (instrumentalnu) agresiju*, nego dječaci koji izražavaju *indirektnu, verbalnu* ili *neprijateljsko reaktivnu agresiju* (Dodge i Coie, 1987.; Lesser, 1959., prema Bierman, Smoot i Aumiller, 1993.). Xie i sur. (2002.) su utvrdili kako agresija ne isključuje adolescente iz njihovih socijalnih mreža. Čak visoki status i centralnost u vršnjačkoj grupi može ohrabriti adolescenta da koristi više *socijalne agresije* jer njenom uspješnom upotrebom (ako na agresivan način "pobjeđuje" u socijalnim konfliktima) može još više potvrditi svoju popularnost. Osoba niti ne može postići uspješan napad na drugu osobu u grupi ako nema čvrste veze sa svojom socijalnom mrežom. Međutim, *fizički napad* na drugu osobu je povezan s niskom popularnosti. Nasuprot tome, Salmivalli, Kaukiainen i Lagerspetz (2000.) su našli kako u adolescenciji, neovisno o spolu, direktni fizički i verbalni oblici agresije nisu povezani sa socijalnim prihvaćanjem od strane vršnjaka, dok je korištenje indirektna agresije služilo većem socijalnom statusu (pogotovo kod mladića).

Istraživanja su pokazala kako okolnosti u kojima dolazi do agresivnog ponašanja jako utječu na vršnjačku percepciju agresora. Lesser (1959.) je pronašao da je agresija pozitivno procijenjena od strane vršnjaka ako ima funkciju zalaganja za sebe, dok je napad na drugu djecu povezan sa socijalnim odbacivanjem (prema Coie i sur., 1991). Osim toga, bitno je i koji su uvjeti prethodili agresivnoj reakciji te ozbiljnosti agresivnog čina, koja ovisi o procjenama djece. Vršnjaci mogu više optuživati dijete koje se rjeđe tuče, ali to čini s neobičnom okrutnošću, nego onog koji se češće tuče, ali s manjom namjerom nanošenja štete.

U našem smo istraživanju htjeli provjeriti povezanost agresivnog ponašanja i sociometrijskog statusa kod adolescenata, vodeći računa o spolu i vrsti agresije.

PROBLEMI

1. Provjeriti postoji li povezanost agresivnog ponašanja sa sociometrijskim statusom i s emocionalnim odnosom.

Hipoteza 1a: Postoji pozitivna povezanost rezultata postignutih u upitniku agresije s indeksom sociometrijskog statusa srednjoškolaca.

Hipoteza 1b: Postoji negativna povezanost rezultata postignutih u upitniku agresije s indeksom emocionalnog odnosa srednjoškolaca.

2. Provjeriti postoji li spolna razlika u povezanosti agresivnog ponašanja sa sociometrijskim statusom i emocionalnim odnosom.

Hipoteza 2a: Postoji spolna razlika u povezanosti rezultata postignutih u upitniku agresije s indeksom sociometrijskog statusa srednjoškolaca. Ta je povezanost kod muških ispitanika pozitivna, dok kod ženskih ispitanika nema statistički značajne povezanosti.

Hipoteza 2b: Postoji negativna povezanost rezultata postignutih u upitniku agresije s indeksom emocionalnog odnosa srednjoškolaca oba spola.

METODA

SUDIONICI

Ispitivanje je provedeno na ukupno 506 sudionika, od kojih je 28 neispravno ispunilo upitnike te je konačni broj sudionika 478 (262 učenika i 216 učenica). Sudionici su bili učenici drugih razreda tri zagrebačke srednje stručne škole:

1. Škola za tekstil, kožu i dizajn Zagreb (8 odjeljenja; 11 učenika i 163 učenice; veličina razrednih odjeljenja se kretala od 19 do 32 učenika u razredu, dok se postotak učenika iz razreda koji su sudjelovali u istraživanju kretao od 58 do 96 %)
2. Strojarska tehnička škola Fausta Vrančića Zagreb (7 odjeljenja; 138 učenika i 11 učenica; veličina razrednih odjeljenja se kretala od 22 do 28 učenika u razredu, dok se postotak učenika iz razreda koji su sudjelovali u istraživanju kretao od 73 do 100 %)
3. Ugostiteljsko-turističko učilište Zagreb (7 odjeljenja; 113 učenika i 42 učenice; veličina razrednih odjeljenja se kretala od 27 do 34 učenika u razredu, dok se postotak učenika iz razreda koji su sudjelovali u istraživanju kretao od 52 do 87 %).

Prosječna dob sudionika je bila 16.04 (raspon od 15 do 18 godina).

MJERNI INSTRUMENTI

Upitnik agresivnosti (A-87; Žužul, 1987)

Upitnik A-87 namijenjen je procjenjivanju agresivnog ponašanja u provocirajućim situacijama, odnosno mjerenju impulsivne agresivnosti. Sastoji se od 15 čestica – situacija, a za svaku situaciju je predviđeno 5 mogućih reakcija. Situacije predstavljaju uzorak provocirajućih situacija s kojima se najčešće susrećemo u svakodnevnom životu. Pet najčešćih odgovora ponuđenih za svaku situaciju predstavlja jedan od 5 modaliteta impulsivne agresivnosti:

- a) verbalna manifestna agresivnost (VM)
- b) fizička manifestna agresivnost (FM)
- c) indirektna ili pomjerena agresivnost (IN)
- d) verbalna latentna agresivnost (VL)

e) fizička latentna agresivnost (FL)

Zadatak sudionika je da na svaki od ponuđenih oblika reagiranja (a-e) odgovori na skali od 1 do 5 (1 – baš se nikad tako ne ponašam, 2 – rijetko se tako ponašam, 3 – ponekad se tako ponašam, 4 – često se tako ponašam, 5 – vrlo često se tako ponašam).

Rezultati dobiveni ovim upitnikom se formiraju tako da se izvrši linearna sumacija odgovora na 15 čestica za svaki od 5 oblika agresivnog ponašanja (sumacijom odgovora "a" dobiva se rezultat na subskali verbalne manifestne agresije, odgovora "b" na subskali fizičke manifestne agresije, itd.) te je tako mogući raspon na svakoj od tih 5 skala od 15 do 75. Ukupni rezultat predstavlja mjeru tendencije pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira agresijom, a formira se sumiranjem rezultata na 5 subskala. Takav ukupni rezultat se može kretati u rasponu od 75 do 375.

Glavnu validacijsku studiju upitnika A-87 proveli su Knezović, Kulenović, Šakić, Zarevski i Žužul (1989). Izračunati Cronbachovi alfa koeficijenti nutarnje konzistentnosti za pojedine subskale iznose od 0,880 do 0,912 te za cijeli upitnik 0,967, iz čega se može zaključiti da je A-87 izrazito homogen instrument.

Tehnika skalnih procjena

Skalne procjene korištene u ovom istraživanju su uređene prema uzoru na HIFTO tehniku ("How I feel toward others") sociometrijskog statusa, koju su 1978. godine konstruirali Agard, Veldman, Kaufman i Semmel (Morrison, 1981., prema Kamenov, 1991.) kao mjeru koja daje podatke o socijalnom statusu (tj. popularnosti) svakog člana grupe te njegov emocionalni odnos prema ostalim članovima grupe.

Zadatak sudionika je da definira svoj odnos prema svim ostalim članovima grupe, pri čemu će staviti znak "+" pored imena osobe koja mu se sviđa ili se voli s njom družiti, znak "-" pored imena osobe koja mu se ne sviđa ili se ne voli s njom družiti, a znak "0" pored imena osobe prema kojoj je ravnodušan. Pri izračunavanju sociometrijskih indeksa svaki odgovor "-" označava se brojkom 0, odgovor "0" brojem 1 i odgovor "+" brojem 2. Prosječna vrijednost dobivena za svakog ispitanika od svih članova grupe predstavlja indeks njegovog socijalnog statusa, dok prosječna ocjena koju je svaki ispitanik dao svim ostalim članovima grupe označava njegov emocionalni odnos. Dakle, socijalni status i emocionalni odnos su kontinuirane varijable koje mogu poprimiti vrijednosti od 0 do 2.

POSTUPAK

Dogovori sa školama i samo ispitivanje provedeno je u studenom i prosincu 2003. te siječnju 2004. godine. Prije ispitivanja u pojedinoj školi, prikupljeni su abecedni popisi učenika svakog razrednog odjeljenja u kojem se provodilo istraživanje. To je bilo potrebno kako bi se formirao upitnik sociometrijskog statusa.

Ispitivanje je provedeno grupno, u sklopu redovne nastave, a ukupna primjena je trajala oko 20 minuta. Redosljed ispitivanja pojedinih razreda dogovoren je sa školskim psihologom ili pedagogom. Na početku se ispitivač predstavio i objasnio učenicima zbog čega je došao na sat, a ta početna uputa je glasila ovako:

"Dobar dan! Ja sam studentica psihologije i molila bih vas da mi pomognete u izradi diplomskog rada sudjelujući u ovom istraživanju. Zbog potreba istraživanja, ispitivanje ne može biti u potpunosti anonimno, ali uvjeravam vas da će podaci biti korišteni isključivo u znanstvenu svrhu i neće ih saznati nitko od vaših profesora, roditelja ili suučenika. Zato vas molim da odgovarate iskreno jer nema točnih i netočnih odgovora. Sada ću vam podijeliti prvi upitnik. Pričekajte dok svi ne dobiju pa ćemo zajedno pročitati uputu."

Nakon što je ispitivač naglas pročitao uputu tehnike skalne procjene, prošetao je po razredu kako bi vidio jesu li svi učenici zaokružili redni broj ispred svog imena.

Ispunivši upitnik, učenici su ga odložili sa strane i pričekali da svi dobiju upitnik agresivnosti te da ispitivač opet naglas pročita uputu. Ispitivač je nakon upute naglasio da na odgovarajuće mjesto prve stranice učenici upišu kojeg su spola i koliko imaju godina. Kada su učenici počeli ispunjavati drugi upitnik, ispitivač je ponovno prošetao razredom i provjeravao ispunjava li svaki učenik upitnik na ispravan način. Time je završeno ispitivanje, a učenici su zajedno predali oba upitnika (umetnuvši upitnik sociometrijskog statusa u upitnik agresivnosti).

Na kraju je potrebno spomenuti kako su ispitivači bile tri apsolventice psihologije, u dobi od 22 i 23 godine. Dvije od njih provele su istraživanje u osam razrednih odjeljenja, a jedna u šest.

REZULTATI

Prije nego što pristupimo obradi podataka u skladu s postavljenim problemima, provjeriti ćemo pouzdanost i valjanost korištenog upitnika agresivnosti A-87 (tablica 1. i 2.) te ćemo prikazati deskriptivnu statistiku korištenih varijabli (sociometrijskog statusa, emocionalnog odnosa, ukupne agresivnosti, verbalne manifestne, fizičke manifestne, indirektna, verbalne latentne te fizičke latentne agresivnosti) u tablici 3. Također ćemo pomoću Kolmogorov-Smirnovljevog (K-S) testa normaliteta distribucije provjeriti koliko raspodjele tih varijabli odstupaju od normalne distribucije (tablica 4.).

Tablica 1. Koeficijenti nutarnje konzistencije upitnika A-87 (N = 478)

	AG	VM	FM	IN	VL	FL
r_{xx}	0,90	0,87	0,88	0,85	0,88	0,88

LEGENDA:

r_{xx} – Cronbachov alfa koeficijent

AG – ukupni rezultat u upitniku A-87

VM – subskala verbalne manifestne agresivnosti

FM – subskala fizičke manifestne agresivnosti

IN – subskala indirektna agresivnosti

VL – subskala verbalne latentne agresivnosti

FL – subskala fizičke latentne agresivnosti

Na osnovi dobivenih alfa koeficijenata možemo zaključiti da je A-87 izuzetno homogen instrument, kako u mjerama pojedinih oblika agresivnosti, tako i u ukupnom rezultatu.

Tablica 2. Matrica korelacija među skalama upitnika A-87

	VM	FM	IN	VL	FL
VM	1,000	0,663**	0,696**	0,644**	0,588**
FM		1,000	0,735**	0,454**	0,725**
IN			1,000	0,633**	0,670**
VL				1,000	0,712**
FL					1,000

LEGENDA:

** - razina značajnosti $p < 0,01$

Iz tablice 2. je vidljivo da su korelacije među različitim oblicima agresivnog reagiranja prilično visoke (od 0,454 između verbalne latentne i fizičke manifestne agresivnosti do 0,735 između indirektno i fizičke manifestne agresivnosti), što rezultira ekstrakcijom samo jednog faktora, koji objašnjava 72,2% ukupne varijance rezultata u upitniku A-87.

Tablica 3. Deskriptivna statistika za varijable upitnika agresivnosti A-87 te sociometrijskih pokazatelja tehnike skalnih procjena (N = 478)

VARIJABLA	MIN	MAX	M	SD
sociometrijski status	0,48	2	1,44	0,297
emocionalni odnos	0,28	2	1,45	0,304
agresija	85	359	186,22	54,075
verbalna manifestna	15	75	44,45	12,967
fizička manifestna	15	73	31,20	11,926
indirektna	15	73	31,85	11,425
verbalna latentna	15	75	41,27	13,163
fizička latentna	15	75	37,45	14,185

LEGENDA:

N – broj sudionika

MIN – najniži rezultat

MAX – najviši rezultat

M – aritmetička sredina

SD – standardna devijacija

agresija – ukupni rezultat na upitniku agresivnosti

verbalna manifestna – ukupni rezultat na subskali verbalne manifestne agresivnosti

fizička manifestna – ukupni rezultat na subskali fizičke manifestne agresivnosti

indirektna – ukupni rezultat na subskali indirektno agresivnosti

verbalna latentna – ukupni rezultat na subskali verbalne latentne agresivnosti

fizička latentna – ukupni rezultat na subskali fizičke latentne agresivnosti

NAPOMENA: Ove skraćenice će se koristiti i u narednim tablicama.

Tablica 4. Provjera normaliteta distribucije rezultata dobivenih upitnikom A-87 i tehnikom skalnih procjena

VARIJABLA	K-S test	p
sociometrijski status	1,92	0,001**
emocionalni odnos	1,06	0,210
agresija	1,32	0,062
verbalna manifestna	1,29	0,072
fizička manifestna	2,61	0,000**
indirektna	2,34	0,000**
verbalna latentna	1,25	0,087
fizička latentna	1,92	0,001**

LEGENDA:

K-S test – Kolmogorov-Smirnov test normaliteta distribucije

p – značajnost

** - razina značajnosti $p < 0,01$

Iz tablice 4. se vidi da se distribucije sociometrijskog statusa, manifestne i latentne fizičke agresije te indirektna agresije statistički značajno razlikuju od normalne distribucije, uz razinu rizika manju od 1%, s tim da je distribucija sociometrijskog statusa negativno asimetrična, dok su ostale pozitivno asimetrične. Distribucije emocionalnog odnosa, ukupne agresivnosti te verbalne latentne i manifestne agresivnosti su normalno distribuirane. U prilogu se nalaze histogramski prikazi svih distribucija.

Iako nisu sve distribucije normalno distribuirane i pojedina raspršenja su veća od drugih, Petz (1997.) navodi kako je moguće koristiti parametrijsku statistiku ukoliko su distribucije pravilne (nije uvijet da budu potpuno simetrične već ne smiju biti npr. bimodalne ili U – oblika) te kod dovoljno veliki uzoraka, jednake ili slične veličine. Kako se uzorak u našem istraživanju sastoji od 478 sudionika, a subuzorci djevojaka i mladića su veoma slični, u daljnjoj obradi ćemo koristiti t-testove i Pearsonove koeficijente korelacije.

1. Povezanost agresivnosti sa sociometrijskim statusom i emocionalnim odnosom

Kako bismo provjerili postoji li statistički značajna povezanost ukupne i pojedinih vrsta agresivnosti sa sociometrijskim statusom i emocionalnim odnosom, izračunali smo Pearsonove koeficijente korelacije.

Tablica 5. Koeficijenti korelacije između agresivnosti i sociometrijskog statusa

	agresija	verbalna manifestna	fizička manifestna	indirektna	verbalna latentna	fizička latentna
sociometrijski status	-0,070	0,012	-0,014	-0,029	0,007	-0,009

Tablica 6. Koeficijenti korelacije između agresivnosti i emocionalnog odnosa

	agresija	verbalna manifestna	fizička manifestna	indirektna	verbalna latentna	fizička latentna
emocionalni odnos	-0,097*	-0,123**	-0,117**	-0,052	-0,051	-0,071

LEGENDA:

* - razina značajnosti $p < 0,05$

** - razina značajnosti $p < 0,01$

Iz tablica 5. i 6. se vidi kako su sve navedene korelacije izrazito male. Međutim, dok ne postoji statistički značajna povezanost sociometrijskog statusa s niti jednim aspektom agresivnosti (tablica 5.), u tablici 6. vidimo kako postoji statistički značajna negativna povezanost između emocionalnog odnosa i ukupne agresivnosti ($r = -0,097$, $p < 0,05$) te emocionalnog odnosa i obje vrste manifestne agresivnosti, verbalne ($r = -0,123$, $p < 0,01$) i fizičke ($r = -0,117$, $p < 0,01$).

Pod pretpostavkom da veći dio sudionika našeg uzorka izražava umjerenu agresivnost te da takvo agresivno ponašanje nije toliko uočljivo da bi utjecalo na sociometrijski status adolescenta, htjeli smo provjeriti postoji li razlika u indeksima sociometrijskog statusa kod sudionika ekstremnog agresivnog ponašanja. U tu svrhu smo prema ukupnom rezultatu u upitniku agresivnosti izdvojili 30% najmanje agresivnih (N = 144) i 30% najagresivnijih (N = 143) sudionika. Za provjeru razlike u aritmetičkim sredinama sociometrijskog statusa, odnosno emocionalnog odnosa ta dva subuzorka, koristili smo t-testove.

Tablica 7. Prikaz statističkih pokazatelja indeksa sociometrijskog statusa za uzorke najmanje i najviše agresivnih sudionika te t-testovi statističke značajnosti među uzorcima

	M1	SD1	M2	SD2	t-test
sociometrijski status	1,43	0,320	1,43	0,267	-0,092
emocionalni odnos	1,50	0,323	1,42	0,308	2,139*

LEGENDA:

M1 – aritmetička sredina 30% najmanje agresivnih sudionika

M2 – aritmetička sredina 30% najviše agresivnih sudionika

SD1 – standardna devijacija 30% najmanje agresivnih sudionika

SD 2 – standardna devijacija 30% najviše agresivnih sudionika

* - razina značajnosti $p < 0,05$

Kao što se vidi iz tablice 7., ne postoji statistički značajna razlika u sociometrijskom statusu najmanje i najviše agresivnih sudionika našeg uzorka, no manje agresivni adolescenti imaju bolji, pozitivniji i otvoreniji emocionalni odnos prema svojim vršnjacima nego oni koji izražavaju više agresivnog ponašanja ($t = 2,139$, $p < 0,05$).

U daljnjem smo postupku nastojali utvrditi koja kombinacija subskala agresivnosti upitnika A-87 najviše korelira s emocionalnim odnosom (isto nismo provjeravali za sociometrijski status pošto nam se nijedna povezanost sa vrstama agresivnosti nije pokazala statistički značajnom). U tu svrhu poslužili smo se višestrukom regresijskom analizom,

postupkom koji nam omogućuje odabiranje one kombinacije prediktora koja u optimalno ponderiranoj linearnoj kombinaciji daje najveću korelaciju s kriterijskom varijablom. Rezultati regresijske analize nalaze se u tablici 8.

Tablica 8. Rezultati kompletne regresijske analize (beta-koeficijenti) subskala upitnika A-87 i emocionalnog odnosa dobivenog tehnikom skalnih procjena

PREDIKTORI	β - koeficijent	R	R ²	F
verbalna manifestna	-0,133	0,156*	0,024	2,341
fizička manifestna	-0,137			
indirektna	0,125			
verbalna latentna	0,002			
fizička latentna	0,022			

LEGENDA:

* - razina značajnosti $p < 0,05$

Regresijska funkcija s pet prediktora se pokazala statistički značajnom na razini značajnosti od 5 % ($F = 2,341$, $p < 0,05$), no tim je prediktorima objašnjeno samo 2,4 % varijance kriterija tj. emocionalnog odnosa ($R = 0,156$). Niti jedan beta koeficijent se nije pokazao statistički značajnim (što se može objasniti visokim interkorelacijama prikazanim u tablici 2.) te stoga možemo zaključiti da samo kombinacija svih subskala agresivnosti upitnika A-87 može poslužiti za predikciju emocionalnog odnosa. Stupnjevita regresijska analiza izdvojila je verbalnu manifestnu agresiju kao najbolji pojedinačni prediktor (β koeficijent = -0,123, $p < 0,01$) te se stoga može zaključiti kako će više verbalne agresije prema drugima izražavati one osobe koje su manje emocionalno ekspanzivne prema svojim vršnjacima.

2. Spolna razlika u povezanosti agresivnosti sa sociometrijskim statusom i emocionalnim odnosom

Kao osnova za bavljenje drugim problemom izračunati su osnovni statistički pokazatelji rezultata dobivenih ispitivanjem agresivnosti i sociometrijskih pokazatelja za svaki spol te razlike i njihove značajnosti u prosječnim rezultatima ženskih i muških sudionika.

Tablica 9. Prosječni rezultati ženskih (N = 216) i muških sudionika (N = 262) postignuti u upitniku agresivnosti A-87 i tehnici skalnih procjena te značajnosti razlika u svakoj varijabli između ta dva uzorka

VARIJABLA	SPOL	M	SD	t-test
sociometrijski status	ŽENSKI	1,40	0,300	-2,751**
	MUŠKI	1,48	0,290	
emocionalni odnos	ŽENSKI	1,41	0,270	-2,719**
	MUŠKI	1,48	0,327	
agresija	ŽENSKI	186,92	51,087	0,256
	MUŠKI	185,65	56,510	
verbalna manifestna	ŽENSKI	46,03	12,978	2,428*
	MUŠKI	43,15	12,836	
fizička manifestna	ŽENSKI	28,78	9,894	-4,091**
	MUŠKI	33,19	13,057	
indirektna	ŽENSKI	32,24	10,327	0,672
	MUŠKI	31,53	12,267	
verbalna latentna	ŽENSKI	43,63	12,516	3,593**
	MUŠKI	39,33	13,389	
fizička latentna	ŽENSKI	36,25	13,732	-1,685
	MUŠKI	38,44	14,499	

LEGENDA:

* - razina značajnosti $p < 0,05$

** - razina značajnosti $p < 0,01$

Kao što vidimo iz tablice 9., adolescenti našeg uzorka su, u odnosu na adolescentice, statistički značajno popularniji ($t = -2,751, p < 0,01$) i emocionalno otvoreniji ($t = -2,719, p < 0,01$). Također možemo zamijetiti kako se muški i ženski sudionici statistički značajno ne razlikuju u ukupnoj količini agresivnog ponašanja koje iskazuju, no postoje određene razlike u vrsti agresivnosti kojima su sklonije djevojke, odnosno mladići. Naime, naši rezultati pokazuju kako su djevojke sklonije verbalnoj agresivnosti, kako manifestnoj ($t = 2,428, p < 0,05$) tako i latentnoj ($t = 3,593, p < 0,01$). Nasuprot tome, muški adolescenti statistički značajno više od adolescentica izražavaju fizičku manifestnu agresivnost ($t = -4,091, p < 0,01$). U indirektnoj i fizičkoj latentnoj agresivnosti nisu dobivene spolne razlike.

Kako se naš drugi problem odnosi na spolne razlike u povezanostima pojedinih aspekata agresivnosti i sociometrijskih indeksa, sada ćemo zasebno prikazati te korelacije za muške i ženske sudionike.

Tablica 10. Koeficijenti korelacije između agresivnosti i sociometrijskog statusa te agresivnosti i emocionalnog odnosa za ženske sudionike

	agresija	verbalna manifestna	fizička manifestna	indirektna	verbalna latentna	fizička latentna
sociometrijski status	0,005	0,030	-0,069	-0,022	0,048	0,012
emocionalni odnos	-0,063	-0,085	-0,082	-0,023	-0,032	-0,050

Tablica 11. Koeficijenti korelacije između agresivnosti i sociometrijskog statusa te agresivnosti i emocionalnog odnosa za muške sudionike

	agresija	verbalna manifestna	fizička manifestna	indirektna	verbalna latentna	fizička latentna
sociometrijski status	-0,014	0,023	-0,019	-0,029	0,013	-0,044
emocionalni odnos	-0,117*	-0,130*	-0,175*	-0,064	-0,032	-0,101

LEGENDA:

* - razina značajnosti $p < 0,05$

Iz tablica 10. i 11. možemo zaključiti kako kod adolescentica ne postoji statistički značajna povezanost između različitih aspekata agresivnosti i indeksa sociometrije, dok su se kod adolescenata značajnima (uz razinu rizika od 5%) pokazale samo negativne korelacije emocionalnog odnosa i ukupne agresivnosti, odnosno verbalne i fizičke manifestne agresivnosti. Važno je napomenuti kako su usprkos značajnosti i te korelacije izrazito niske ($r = -0,12$ za EO-Ag, $r = -0,13$ za EO-VM i $r = -0,18$ za EO-FM).

Prije nego što u Raspravi objasnimo ovako niske korelacije, htjeli smo provjeriti razlikuju li se uopće po veličini sociometrijskog statusa i emocionalnog odnosa 30% najagresivnijih i najmanje agresivnih adolescenata te 30% najagresivnijih i najmanje agresivnih adolescentica. U tu svrhu izračunali smo t-vrijednosti za svaki spol. Međutim, niti jedan t-test se nije pokazao statistički značajnim, odnosno agresivni i neagresivni muški, tj. ženski sudionici se međusobno ne razlikuju po sociometrijskom statusu i emocionalnom odnosu.

Kako su se korelacije pokazale statistički značajnima jedino u subuzorku muških sudionika i to za varijablu emocionalnog odnosa, htjeli smo provjeriti koja kombinacija vrsta agresivnosti mjerenih upitnikom A-87 bi najbolje mogla predvidjeti emocionalni odnos ispitanika. Rezultati regresijske analize, korištene u tu svrhu, su prikazani u tablici 10.

Tablica 12. Rezultati kompletne regresijske analize (beta-koeficijenti) subskala upitnika A-87 i emocionalnog odnosa dobivenog tehnikom skalnih procjena (samo za muške sudionike, N = 262)

PREDIKTORI	β - koeficijent	R	R²	F
verbalna manifestna	-0,111	0,217*	0,047	0,030
fizička manifestna	-0,253*			
indirektna	0,183			
verbalna latentna	0,054			
fizička latentna	-0,018			

LEGENDA:

* - razina značajnosti $p < 0,05$

Kao što se može vidjeti, regresijska analiza je pokazala da koeficijent multiple korelacije za sve subskale iznosi 0,217, što znači da objašnjava 4,7 % varijance emocionalnog odnosa, te je značajan uz stupanj rizika od 5 %. Od pet prediktora jedino fizička manifestna agresivnost ima značajan beta koeficijent ($\beta = -0,253$, $p < 0,05$), pa se, prema tome, najviše varijance u ovoj kriterijskoj jednadžbi može objasniti upravo tom varijablom. Međutim, ako se ona sama uzme kao prediktor, objašnjava samo 3,1 % varijance kriterija ($R = 0,175$, $F = 8,186$, $p < 0,01$). Takav koeficijent korelacije je manji nego kada se u obzir uzmu sve varijable ($R = 0,217$) te je stoga bolje predviđati emocionalni odnos iz rezultata na svim subskalama agresivnosti.

RASPRAVA

Ovim istraživanjem smo željeli utvrditi postoji li i, ako postoji, kakva je povezanost između agresivnosti i sociometrijskih pokazatelja (sociometrijskog statusa i emocionalnog odnosa) te razlikuje li se ta povezanost kod muških i ženskih sudionika. Kako se većina istraživanja, koje su se bavila tom problematikom, usmjerila na uzorak predškolske i osnovnoškolske djece (pogotovo istraživanja rađena u Hrvatskoj), nas je zanimalo kakva je povezanost navedenih varijabli kod adolescenata. U svrhu odgovora na postavljene probleme, za procjenu agresivnog ponašanja u provocirajućim situacijama koristili smo Upitnik za mjerenje agresivnosti (A-87) M. Žužula (1987.), dok smo sociometrijski status i emocionalni odnos sudionika odredili tehnikom skalne procjene.

Prije nego što se okrenemo objašnjavanju dobivenih rezultata, pogledajmo kolika je razina agresivnosti koju izražavaju naši sudionici, u odnosu na postojeće norme. Knezović i sur. (1989.; prema Keresteš i Žužul, 1992.) su izradili norme za upitnik A-87 na reprezentativnom uzorku populacije osuđenih osoba. Za određivanje agresivnosti muških i ženskih sudionika našeg uzorka poslužiti će nam prosječne vrijednosti ukupnog rezultata u upitniku A-87 te rezultata na pojedinim subskalama agresivnosti, koje se nalaze u tablici 9. Adolescenti našeg istraživanja za otprilike jednu standardnu devijaciju odstupaju od prosječnog stupnja agresivnosti postojećih normi, bilo ukupne bilo različitih vrsta agresije, što znači da su veoma skloni agresivnom ponašanju. Uglavnom svi prosječni rezultati agresivnosti kod adolescentica su, pak, za čak dvije standardne devijacije viši od prosjeka normi. Objašnjenje dobivene veće agresivnosti adolescenata od odraslih optuženika mogli bismo pripisati razdoblju adolescencije, u kojem mladi čovjek traži sebe i stvara svoj identitet te se češće koristi agresivnošću kako bi se izborio za svoj položaj. Iako adolescenti imaju veći raspon strategija rješavanja sukoba nego djeca, još nisu toliko socijalno vješti kao odrasli. Osim toga, zakon u određenoj mjeri tolerira agresivnost osoba ispod osamnaest godina, dok su restriktivne mjere puno veće za odrasle osobe pa se one i više kontroliraju u izražavanju svoje agresivnosti. Također postoje indikacije kako je stopa agresivnosti u današnje vrijeme puno viša od one u 1989. godini, jer je iza nas domovinski rat, nakon kojeg su ljudi postali udešeni na agresivno ponašanje, o čemu će biti riječi nešto kasnije. Sve u svemu, smatramo da postojeće norme za usporedbu rezultata nisu najadekvatnije za naš uzorak zbog toga što se uzorak, na kojem su norme izrađene, sastojao od odraslih sudionika, počinitelja kaznenih

djela i ispitanih prije petnaest godina te je uzorak ženskih sudionika bio jako mali ($N = 76$). Uz navedeno, upitno je koliko su sudionici na kojima je ispitivanje provedeno bili iskreni, odnosno, kako je riječ o optuženicima u situaciji preodgoja, postoji vjerojatnost da su davali socijalno poželjne odgovore i time umjetno snizili postojeću razinu agresivnosti. Dakle, zbog svih spomenutih nedostataka, navedeni podaci nam mogu poslužiti samo kao gruba procjena kako je agresivnost naših ispitanika dosta visoka.

Kako bismo provjerili postoje li razlike u količini agresivnosti adolescenata našeg istraživanja i njihovih vršnjaka ranijih istraživanja, usporedili smo ukupne rezultate agresivnosti naših sudionika (tablica 3.) s ukupnim rezultatima agresivnosti (dobivenih također upitnikom A-87) adolescenata ispitanih u sklopu diplomske radnje A. Radumilo (1999.). Izračunati t-test je pokazao kako nema statistički značajne razlike u agresivnosti adolescenata našeg istraživanja i istraživanja A. Radumilo ($t = 1.74$, $df = 789$, $p > 0,05$). Prema tome, u ovom slučaju se sudionici prisutnog istraživanja nisu pokazali agresivnijima od svojih vršnjaka. Nažalost, kako nam nisu dostupni zasebni rezultati po spolu sudionika u istraživanju iz 1999. godine, nismo mogli provjeriti koliko su adolescenti, odnosno adolescentice našeg uzorka agresivni u odnosu na svoje vršnjake.

U okviru prvog problema našeg istraživanja provjeravali smo povezanost različitih aspekata agresivnosti adolescenata s njihovim sociometrijskim statusom i emocionalnim odnosom, dok nam je drugi problem bio provjeriti te povezanosti u subuzorku adolescenata, odnosno adolescentica. Najprije ćemo opisati rezultate vezane uz sociometrijski status sudionika.

Agresivnost i socijalni status

U tablici 5. se može vidjeti kako niti jedna vrsta agresivnosti, kao niti ukupna agresivnost, nije statistički značajno povezana sa sociometrijskim statusom. Također se utvrdilo kako te povezanosti nisu značajne niti u subuzorcima različitog spola (tablica 10. i 11.). Iako su istraživanja pokazala kako je agresivnost općenito slabije povezana sa sociometrijskim statusom u ranoj adolescenciji (Hymel i Rubin, 1985., prema Coie i sur. 1991.), iznenađujuće je to što nisu dobivene značajne korelacije u muškom uzorku. Naime, kako je spomenuto u Uvodu, pokazalo se kako su korelacije agresivnosti i sociometrijskog statusa veće među adolescentima nego adolescenticama jer su oni ovisniji o većoj vršnjačkoj grupi, u kojoj se moraju izboriti za svoj položaj (Coie i Whidby, 1986.; French, 1988., 1990.;

Lagerspetz i sur., 1988., prema Pakaslahti i Keltikangas-Järvinen, 1996.). Rezultati ranijih istraživanja su nekonzistentni u tome je li riječ o pozitivnim ili negativnim korelacijama, ali ako gledamo različite vrste agresivnosti, potvrđeno je (Salmivalli i sur., 2000; Björkqvist i sur., 2001.; Xie i sur., 2002.) da je indirektna agresivnost muških adolescenata pozitivno povezana s njihovom popularnosti te da tu vrstu agresivnosti više toleriraju kod svojih vršnjaka. Kako naši adolescenti postižu visoke rezultate kako na skali agresivnosti, tako i na skali popularnosti (u tablici 9. se vidi kako imaju statistički značajno viši socijalni status od djevojaka, $t = -2,751$, $p < 0,01$), vjerojatno je da oni svoj položaj u društvu ostvaruju na neke druge načine, a ne agresivnošću.

Što se djevojaka tiče, potvrđena je hipoteza da u adolescenciji kod njih nema značajne povezanosti između agresivnosti i socijalnog statusa. Utvrđeno je kako je njima važnije biti prihvaćenima u užoj grupi vršnjaka s kojima se druže i više se počinju zanimati za romantične i intimne veze. U skladu sa socijalnim normama, njihovo ponašanje uglavnom ne bi trebalo uključivati agresiju ako žele imati dobre socijalne odnose s vršnjacima (Gilligan, 1982., prema Cairns i sur. 1988). Međutim, rezultati agresivnosti adolescentica našeg uzorka su visoki te se ukupna agresivnost sudionica ne razlikuje statistički značajno od agresivnosti muških sudionika (tablica 9.). Dapače, djevojke su se pokazale verbalno agresivnijima, i manifestno ($t = 2,43$, $p < 0,05$) i latentno ($t = 3,59$, $p < 0,01$). Slične rezultate dobili su i Lansky i sur. (1961.) i u njihovom istraživanju se utvrdilo kako djevojke koje priznaju da se agresivno ponašaju također izjavljuju kako imaju i visoku potrebu za pripadanjem. Mogli bismo pretpostaviti kako one, kao i mladići, na neki drugi način ostvaruju svoj visoki socijalni status (npr. razvijenim socijalnim vještinama). Njihova verbalna agresivnost se vjerojatno smatra normalnom i uobičajenom te joj vršnjaci ne pridaju posebnu pažnju. Kako su žene otvorenije u izražavanju svojih emocija, tako se i njihovi verbalni sukobi vide kao načini rješavanja konfliktnih situacija, ali i način slobodnog izražavanja svojih emocija. Također je važno napomenuti kako je većina djevojaka našeg uzorka iz tekstilne škole, u kojoj su u interakciji većinom s drugim djevojkama te druge djevojke određuju njihov sociometrijski status. Cairns i sur. (1988.) su naveli kako adolescentice nisu sklone vrednovati svoje vršnjake prema njihovom agresivnom ponašanju, već uzimaju u obzir druge dimenzije, kao što su otvorenost, povjerljivost, društvenost i slično.

Zaključno o sociometrijskom statusu možemo reći da koliko god se adolescenti agresivno ponašali, a ranije smo vidjeli kako je riječ o učestalijoj agresiji, to neće ostavljati traga na njihovu popularnost u razredu.

Agresivnost i emocionalni odnos

Gledajući rezultate cjelokupnog uzorka, vidimo da smo potvrdili hipotezu kako je emocionalni odnos ispitanika negativno povezan s njihovom ukupnom agresivnošću, čemu najviše pridonose negativne korelacije emocionalnog odnosa i manifestnog izražavanja agresije (tablica 6.). Takvi rezultati su u skladu s nekim ranijim istraživanjima (Lansky i sur., 1961.; Hagborg, 1994.; Jensen-Campbell i sur., 2002.; Xie i sur., 2002.), u kojima je potvrđeno da manje agresivni adolescenti više prihvaćaju svoje vršnjake i skloniji su s njima stupiti u toplije emocionalne odnose. Međutim, korelacije dobivene u našem istraživanju su jako niske (oko -0,12, $p < 0,01$ i za verbalnu i za fizičku manifestnu agresiju) te emocionalni odnos s različitim vrstama agresije dijeli samo 2,4 % varijance ($R = 0,156$, $p < 0,05$). Prema tome, ako je neki adolescent agresivan to ne mora nužno značiti da će on biti zatvoren prema drugima tj. da neće emocionalno prihvaćati svoje vršnjake i htjeti s njima uspostaviti dobar odnos. Tek krajnja odstupanja na skali agresivnosti dovode do razlika u emocionalnoj ekspanzivnosti ispitanika (tablica 7.). Provjeravajući razlike između agresivnih i neagresivnih ispitanika, utvrdili smo da se sudionici ekstremni u količini agresivnosti koju izražavaju (jako maloj ili jako velikoj) razlikuju u emocionalnom odnosu, uz stupanj rizika od 5 % ($t = 2,139$). To znači da su neagresivni adolescenti, u odnosu na visoko agresivne, spremniji prihvatiti svoje vršnjake.

U okviru drugog problema, zanimale su nas spolne razlike u povezanosti između navedenih varijabli. Naši rezultati su pokazali kako među muškim sudionicima postoje slabe, ali značajne negativne korelacije između emocionalnog odnosa i agresije, čime smo uglavnom potvrdili našu hipotezu. Nasuprot tome, kod djevojaka uopće ne postoji povezanost između njihove emocionalne ekspanzivnosti i agresije (kako ukupne, tako i njenih pojedinih oblika izražavanja) te, prema tome, nismo potvrdili hipotezu o negativnoj povezanosti. Takvi rezultati pokazuju kako izražavanje agresije od strane djevojaka ne znači da one ne prihvaćaju svoje vršnjake i da se ne žele s njima družiti. Djevojke često osjećaju grižnju savjesti nakon što su agresivno reagirale i postaju zabrinute spoznajom da su nekome nanijele štetu te da se mogu javiti posljedice njihovog agresivnog ponašanja (prema Espelage i sur., 2003.). Njima je, prema tome, odbojno ponašanje njih samih, a ne drugih te stoga agresivnost adolescentica neće biti povezana s njihovom otvorenosti i emocionalnim odnosima s vršnjacima.

Kao što je već navedeno, kod muških sudionika se pokazala statistički značajnom negativna povezanost emocionalnog odnosa i ukupne agresivnosti ($r = -0,12$, $p < 0,05$) te emocionalnog odnosa i verbalne ($r = -0,13$, $p < 0,05$), odnosno fizičke manifestne agresivnosti ($r = -0,18$, $p < 0,05$). Upravo ti rezultati i pridonose istim povezanostima utvrđenima u

cijelom uzorku. Iz provedene regresijske analize vidimo kako se u muškom uzorku preklapa 4.7 % varijance emocionalnog odnosa i različitih oblika agresivnosti ($R = 0,217$, $p < 0,05$), čemu najviše pridonosi fizička manifestna agresivnost (beta koeficijent = $-0,253$, $p < 0,05$). Adolescenti su, u odnosu na adolescentice, skloniji fizičkoj agresiji ($t = -4,091$, $p < 0,01$) te se često ne osjećaju krivima nakon što se agresivno ponašaju. Oni mladići koji češće i u većem stupnju otvoreno izražavaju svoju agresiju također drugim osobama daju do znanja kako ih ne prihvaćaju i ne žele se s njima družiti. S druge strane, indirektna te latentni oblici agresije nisu povezani s emocionalnom ekspanzivnosti adolescenata.

Sveukupno gledajući, ovim istraživanjem smo pokazali kako sociometrijski status adolescenata nije povezan s njihovom agresivnošću. Nasuprot tome, potvrđeno je kako mladići koji više izražavaju svoju agresiju imaju negativniji emocionalni odnos prema svojim vršnjacima.

Metodološki nedostaci provedenog istraživanja, smjernice za buduća istraživanja i praktične implikacije

Govoreći o nedostacima našeg istraživanja, najprije se trebamo osvrnuti na upotrijebljene instrumente. Upitnik A-87 je metoda samoprocjene, a nedostatak svih takvih metoda je subjektivnost sudionika i poteškoće u opažanju vlastitog ponašanja. Sudionici često sebe precjenjuju i žele se prikazati u boljem svijetlu te je ponekad bolje koristiti objektivnije metode procjene, kao npr. opažanje određenog ponašanja (u našem slučaju agresije). Međutim, kako je metoda opažanja skupa i dugotrajna, često se pristupa metodi procjene od sudioniku bliske osobe (kako što je roditelj, nastavnik, prijatelj i slično). U našem slučaju bi možda bilo bolje da su vršnjaci u razredu međusobno procjenjivali agresiju (jedan učenik procjenjuje agresivno ponašanje svih ostalih učenika u razredu) jer bismo onda vidjeli kako adolescenti prihvaćaju vršnjake za koje oni misle da su agresivni.

Važno je također napomenuti kako upitnik A-87 ispituje agresivno reagiranje u frustrativnim situacijama, ali ne i instrumentalnu, neprovociranu agresiju te bi u budućim istraživanjima bilo dobro provjeriti kako je ta vrsta agresivnosti povezana sa socijalnim prihvaćanjem. Mogli bismo pretpostaviti kako se adolescentima neće svidjeti vršnjaci koji koriste agresiju za ostvarivanje svojih ciljeva jer su u svom iskustvu već imali prilike naučiti kako na druge, neagresivne načine zadovoljiti svoje potrebe.

Sociometrijska tehnika koju smo mi koristili ima samo tri stupnja procjene vršnjaka ("sviđa mi se", "ne sviđa mi se", "ravnodušan sam") te zbog toga možda dovoljno ne diferencira sudionike prema socijalnom statusu i emocionalnom odnosu. Trebalo bi provjeriti razlikuju li se međusobno popularni, odbačeni, omiljeni i zanemareni adolescenti prema stupnju svog agresivnog ponašanja, što bismo mogli učiniti koristeći sociometrijsku tehniku imenovanja, opisanu u Uvodu.

Što se tiče uzorka na kojem je naše istraživanje provedeno, svi su sudionici učenici stručnih škola grada Zagreba te nam to ograničava generalizaciju rezultata na populaciju adolescenata. Osim toga, razredi u kojima je istraživanje provedeno su uglavnom istospolni te bi se u budućim istraživanjima moglo provjeriti povezanosti agresivnosti i sociometrijskih indeksa u gimnazijama te u spolno mješovitim razrednim odjeljenjima. Bilo bi interesantno provjeriti prihvaćaju li ili odbacuju djevojke svoje agresivne muške vršnjake i obrnuto te kakav emocionalni odnos agresivni adolescenti imaju prema istom, a kakav prema suprotnom spolu.

Zanimljivi podatak dobiven iz ovog istraživanja je kako agresivnost nije neprihvaćena u populaciji adolescenata te kako je njihovo agresivno ponašanje postalo uobičajeno i nezamjetljivo od strane vršnjaka. Kako su istraživanja pokazala da postoji znatno veća povezanost agresivnosti i sociometrijskog statusa u ranijoj dobi (Lesser, 1959.; Asher i Hymel, 1981.; Coie i sur., 1982., 1988., 1991.; Bierman i sur., 1987.; Dodge i Coie, 1987.; Coie i Koepl, 1990.; French, 1988.; Newcomb i sur., 1993.), bilo bi korisno provesti longitudinalno istraživanje, kojim bi pratili povezanost sociometrijskog statusa i pojedinih oblika agresivnog ponašanja od predškolske do odrasle dobi. Također bi trebalo provjeriti koji su to faktori koji u adolescenciji zamjenjuju značaj agresivnosti na sociometrijski status, odnosno na temelju čega starija djeca stječu svoju popularnost u vršnjačkoj grupi.

Što se tiče praktičnih implikacija dobivenih podataka, smatramo da bi se djecu u školi trebalo učiti asertivnom ponašanju kako ne bi samo agresijom rješavali frustracijske situacije u kojima se nalaze. U današnje vrijeme djeca su sve više izložena nasilju kako u životu tako i u medijima. Nakon domovinskog rata je postalo uobičajeno držati oružje u kući, prijetiti njime u slučaju sukoba, gledati na televiziji kako junaci agresijom uspješno postižu svoje ciljeve i slično. I djeca i odrasli su postali udešeni na pojavu agresije i više često niti ne primjećuju koliko je ona delikventna. Ako se od prvih razreda škole djecu počne učiti kako uspješnije komunicirati i konstruktivno rješavati svoje sukobe, učinili bismo korak naprijed prema civiliziranom društvu, u kojem je agresija ipak negativno i nepoželjno ponašanje.

ZAKLJUČAK

Provedenim ispitivanjem utvrdili smo da nema statistički značajne povezanosti između agresivnosti i sociometrijskog statusa, dok su rezultati potvrdili nisku negativnu povezanost između agresivnosti i emocionalnog odnosa. Usmjerivši se na pojedine vrste agresivnosti, pokazalo se kako je emocionalni odnos negativno povezan s verbalnom i fizičkom manifestnom agresivnosti, dok nije u značajnoj korelaciji s indirektnom te fizičkom i verbalnom latentnom agresijom.

U svezi s drugim problemom, provjerili smo spolne razlike u povezanosti agresivnosti i sociometrijskih pokazatelja. Rezultati su pokazali kako niti kod muških niti kod ženskih ispitanika nema povezanosti između agresivnosti i sociometrijskog statusa. Što se tiče emocionalnog odnosa, on kod ženskih ispitanika nije povezan s njihovom agresivnošću, dok je kod muških ispitanika potvrđena negativna povezanost između tih varijabli, iako je ona niska. Postoji tendencija da muški ispitanici koji više izražavaju svoju verbalnu i fizičku manifestnu agresivnosti također manje prihvataju svoje vršnjake, odnosno s njima imaju slabiji emocionalni odnos.

LITERATURA

Aronson, E., Wilson, T.D., & Akert, R.M. (2002). Social psychology. *NJ: Prentice Hall, Upper Saddle River*

Aničić, M. (1995). Agresivnost, spol i norme ponašanja u provocirajućim situacijama. *Diplomski rad, FF, Zagreb*

Beck, R.C. (2003). Motivacija – Teorija i načela. *Naklada Slap, Jastrebarsko*
Bierman, Smoot i Aumiller, 1993

Björkqvist, K., Österman, K., Lagerspetz, K.M.J., Landau, S.F., Caprara, G.V. & Fraczek, A. (2001). Aggression, victimization and sociometric status: Findings from Finland, Israel, Italy. U Ramirez, J.M. (Ed) & Richardson, D.S. Ed Cross-cultural approaches to research on aggression and reconciliation (pp. 111-119). *Hauppauge, New York*

Cairns, R.B., Cairns, B.D., Neckerman, H.J., Gest, S.D. & Garipey, J.-L. (1988). Social networks and aggressive behaviour: peer support or peer rejection. *Developmental Psychology, 24 (6), 815-823*

Coie, J.D. & Dodge, K.A. (1997). Aggression and antisocial behaviour. U **Damon, W. & Eisenberg, N. (Eds.).** Handbook of child psychology, V. Ed.: Vol. 3. Social, emotional and personality development (pp. 779-862). *Willey & Sons, New York*

Coie, J.D., Dodge, K.A., Terry, R. & Wright, V. (1991). The role of aggression in peer relation: an analysis of aggression episodes in boys play groups. *Child Development, 62 (4), 812-826*

Crick, N.R. (1996). The role of overt aggression, relational aggression and prosocial behaviour in the prediction of childrens future social adjustment. *Child Development, 27, 2317-2327*

Crick, N.R. & Dodge, K.A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development, 63 (3), 993-1002*

Dacey, J. & Kenny, M. (1994). Adolescent development. *Brown & Benchmark Publishers, Dubuque*

Dodge, K.A., Coie, J.D., Pettit, G.S. & Price (1990). Peer status and aggression in boys' groups: Development and contextual analyses. *Child Development, 61, 1289-1309*

DeRosier, M.E., Cillessen, A.H.N., Coie, J.D. & Dodge, K.A. (1994). Group social context and childrens aggressive behaviour. *Child Development, 65, 1068-1079*

Espalage, D.L., Holt, M.K. & Henkel, R.R. (2003). Examination of peer-group contextual effects on aggression during early adolescence. *Child Development, 74 (1), 205-220*

Fraser, M.W. (1996). Aggressive behaviour in childhood and early adolescence: An ecological-developmental perspective on youth violence. *Social Work, 41 (1), 37-50*

Grba, S. (1990). Utvrđivanje povezanosti statusa u grupi s ekstravertiranošću, težnjom za socijalnom prihvaćenošću i socio-ekonomskim statusom, *Diplomski rad, FF, Zagreb*

Hagborg, W.J. (1994). Sociometry and educationally handicapped children. *Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama & Sociometry*, 47 (1), 10731-1273

Jensen-Campbell, L.A., Adams, R., Perry, D.G., Workman, K.A., Furdella, J.Q. & Egan, S.K. (2002). Agreeableness, extraversion, and peer relations in early adolescence: Winning friends and deflecting aggression. *Journal of Research in Personality*, 36 (3), 224-252

Kamenov, Ž. (1991). Neke determinante atribucije uspjeha i neuspjeha kod srednjoškolaca. *Magistarski rad, FF, Zagreb*

Keresteš, G. (1999). Agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu ratnih zbivanja: provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja. *Doktorska disertacija, FF, Zagreb*

Keresteš, G. & Žužul, M. (1992). Priručnik za primjenu Upitnika za mjerenje agresivnosti (A – 87). *Naklada Slap, Jastrebarsko*

Knezović, Z., Kulenović, A., Šakić, V., Zarevski P. & Žužul, M. (1989). Psihološke karakteristike osuđenih osoba. *Znanstvena edicija Penoloških tema, Zagreb*

Lansky, L.M., Crandall, V.J., Kagan, J. & Baker, C.T. (1961). Sex differences in aggression and its correlates in middle-class adolescents. *Child Development*, 32, 45-58

Maccoby, E.E. & Jacklin, C.N. (1980). Sex differences in aggression: A rejoinder and reprise. *Child Development*, 51, 964-980

Mikec, D. (2001). Utvrđivanje povezanosti makijavelizma i sociometrijskog statusa. *Diplomski rad, FF, Zagreb*

Moreno, J. (1962). Osnovi sociometrije. *Savremena škola, Beograd*

Newcomb, A.F., Bukowski, W.M. & Pattee, L. (1993). Childrens peer relations: A meta-analytic review of popular, rejected, neglected, controversial, and average sociometric status. *Psychological Bulletin*, 113 (1), 99-128

Oatley, K. & Jenkins, J.M. (2003). Razumijevanje emocija. *Naklada Slap, Jastrebarsko*

Pakaslahti, L. & Keltikangas-Järvinen, L. (1996). Social acceptance and the relationship between aggressive problem-solving strategies and aggressive behaviour in 14-year-old adolescents. *European Journal of Personality*, 10, 249-261

Parke, R.D. & Slaby, R.G. (1983). The development of aggression. U **P. Mussen (Series Ed.) & E.M. Hetherington (Ed.)**. Handbook of child psychology, IV. Ed.: Vol. 5. Socialisation, personality and social development (pp. 546-641). *Willey & Sons, New York*

Petrić, N. (2001). Ispitivanje spolnih razlika u odnosu agresivnosti i predrasuda. *Diplomski rad, FF, Zagreb*

- Petz, B. (1992).** Psihologijski riječnik. *Prosvjeta, Zagreb*
- Petz, B. (1997).** Osnovne statističke metode za nematematičare. *Naklada Slap, Jastrebarsko*
- Plavljanić, Lj. (1984).** Relacije rezultata adolescenata i adolescentica na skali agresivnosti konstruiranoj pod interakcionističkim modelom. *Diplomski rad, FF, Zagreb*
- Radumilo, A. (1999).** Percipirano roditeljsko prihvaćanje-odbijanje i agresivnost srednjoškolaca. *Diplomski rad, FF, Zagreb*
- Rot, N. (1980).** Osnovi socijalne psihologije. *Zinus, Beograd*
- Salmivalli C., Kaukiainen A. & Lagerspetz, K. (2000).** Aggression and sociometric status among peers: Do gender and type of aggression matter? *Scandinavian Journal of Psychology, 41 (1), 235-254*
- Xie, H., Swift, D.J., Cairns, B.D. & Cairns, R.B. (2002).** Aggressive behaviours in social interaction and developmental adaptation: A narrative analysis of interpersonal conflicts during early adolescence. *Social Development, 11 (2), 205-224*
- Vlahinsky, J. (2001).** Agresivnost i sociometrijski status djece osnovnoškolske dobi. *Diplomski rad, FF, Zagreb*
- Žužul, M. (1989).** Agresivno ponašanje – Psihologijska analiza. *Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb*

PRILOG

Spol: M Ž

Dob: _____

UPUTA

Ispred Vas se nalazi 15 situacija s kakvima smo se tijekom života vjerojatno svi imali prilike susresti. Ispod svake od tih situacija navedeno je 5 različitih vrsta ponašanja koje u takvim situacijama ispoljavamo. Vaš zadatak je da iza svake vrste ponašanja zaokružite jedan broj od 1 do 5 koji će ukazivati na to koliko često se u takvim ili sličnim situacijama ponašate na određen način.

Brojevi imaju sljedeće značenje:

- 1-baš se nikad tako ne ponašam
- 2-rijetko se tako ponašam
- 3-ponekad se tako ponašam
- 4-često se tako ponašam
- 5-vrlo često se tako ponašam

Da bi Vas podsjetili na značenje brojeva ono je napisano na vrhu svake stranice.

U odgovaranju nije potrebno previše razmišljati jer ovdje nema točnih i netočnih odgovora.

Dobro pročitajte svaku situaciju i sve oblike ponašanja (označene slovima od a – e) i kod svakog zaokružite jedan od priloženih brojeva. Pazite da ne preskočite ni jedan red.

1. Ako me netko ometa dok pokušavam raditi neki važan posao, ja:

- a) Izderem se na njega..... 1 2 3 4 5
- b) Udarim ga..... 1 2 3 4 5
- c) Iskalim svoju ljutnju na nekom drugom predmetu..... 1 2 3 4 5
- d) Poželim se dobro izvikati na njega..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih ga udario, ali se suzdržim..... 1 2 3 4 5

2. Ako me netko dulje vrijeme provocira i izaziva, ja:

- a) Opsujem ga..... 1 2 3 4 5
- b) Potučem se s njim..... 1 2 3 4 5
- c) Osvetim se na nekoj njegovoj stvari..... 1 2 3 4 5
- d) Poželim mu reći sve što ga spada..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih ga istukao..... 1 2 3 4 5

3. Ako se netko bezobrazno ubacuje u red u kojem ja već dugo čekam, ja:

- a) Oštro ga upozorim da to ne radi..... 1 2 3 4 5
- b) Fizički ga spriječim u tome..... 1 2 3 4 5
- c) I sam se ubacim preko reda..... 1 2 3 4 5
- d) Najradije bih se izvikao na njega, ali prešutim..... 1 2 3 4 5
- e) Rado bih ga šamarom naučio redu..... 1 2 3 4 5

4. Pokvari li mi se televizor dok gledam omiljenu emisiju, ja:

- a) Psujem na sav glas..... 1 2 3 4 5
- b) Gađam televizor prvim predmetom koji mi je pri ruci..... 1 2 3 4 5
- c) Posvađam se sa svakim tko me pokuša umiriti..... 1 2 3 4 5
- d) Pomislim na svakakve psovke, ali ih ne izgovorim..... 1 2 3 4 5
- e) Poželim razbiti televizor..... 1 2 3 4 5

5. Kad tvrdim nešto u što sam sasvim siguran, a sugovornik mi ne vjeruje, ja:

- a) Počnem vikati na njega..... 1 2 3 4 5
- b) Toliko me naljuti da ga na kraju udarim..... 1 2 3 4 5
- c) Udarim šakom po stolu..... 1 2 3 4 5
- d) Vikao bih na njega, ali se suzdržim..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih šamarom smanjio njegovu tvrdoglavost..... 1 2 3 4 5

6. Kad mi u prodavaonici podvale staru ili pokvarenu robu, ja:

- a) Izgrdim trgovca..... 1 2 3 4 5
- b) Bacim robu trgovcu pred noge..... 1 2 3 4 5
- c) Psujem društvo u kojem te svatko može varati..... 1 2 3 4 5
- d) Najradije bih opsovao trgovcu sve po redu..... 1 2 3 4 5
- e) Poželim gađati trgovaca robom u glavu..... 1 2 3 4 5

7. Kad zbog pogreške suigrača izgubim važnu partiju karata, ja:

- a) Vičem na suigrača..... 1 2 3 4 5
- b) Bacim mu karte u lice..... 1 2 3 4 5
- c) Osvetim se na nekoj njegovoj stvari..... 1 2 3 4 5
- d) Poželim mu reći sve što ga spada..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih ga istukao..... 1 2 3 4 5

8. Dok sam bio dijete, kad bi me druga djeca naljutila, ja bih:

- a) Svađao se s njima..... 1 2 3 4 5
- b) Potukao se..... 1 2 3 4 5
- c) Iskalio srdžbu na nekoj igrački..... 1 2 3 4 5
- d) Poželio ih psovati, ali bih prešutio..... 1 2 3 4 5
- e) Osjećao želju da se potučem, ali bih se suzdržao..... 1 2 3 4 5

9. Ako netko stalno priča i ometa me dok gledam uzbudljiv film, ja:

- a) Oštro ga upozorim da šuti..... 1 2 3 4 5
- b) Po potrebi silom ga ušutkam..... 1 2 3 4 5
- c) Psujem upravu što svakog pušta u kino..... 1 2 3 4 5
- d) Poželim ga ispsovati..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih ga šamarom podučio pristojnosti..... 1 2 3 4 5

10. Kad se s nekim dogovorim za sastanak, a on se pojavi s pola sata zakašnjenja, bez riječi isprike, ja:

- a) Dobro se izvičem..... 1 2 3 4 5
- b) Ako mi se suprotstavi i udarim ga..... 1 2 3 4 5
- c) Najradije bih udario nogom najbližu stvar..... 1 2 3 4 5
- d) Poželim ga ispsovati..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih ga udario..... 1 2 3 4 5

11. Kad nakon napornog dana dođem kući, a netko mi od članova obitelji počne predbacivati i prigovarati, ja:

- a) Svađam se..... 1 2 3 4 5
- b) Toliko se naljutim da ga udarim..... 1 2 3 4 5
- c) Ljutito zalupim vratima..... 1 2 3 4 5
- d) Poželim mu opsovati sve po redu..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih ga šamarom ušutkao..... 1 2 3 4 5

12. Kada me netko jako naljuti, ja:

- a) Vičem i psujem..... 1 2 3 4 5
- b) Udarim ga..... 1 2 3 4 5
- c) Razbijem neki predmet..... 1 2 3 4 5
- d) Psovao bih, ali se suzdržim..... 1 2 3 4 5
- e) Poželim ga isprebijati..... 1 2 3 4 5

13. Kada me netko bezobzirno gura u tramvaju ili autobusu, ja:

- a) Viknem na njega..... 1 2 3 4 5
- b) Guram i ja njega..... 1 2 3 4 5
- c) Vičem na "zetovce"..... 1 2 3 4 5
- d) Poželim psovati..... 1 2 3 4 5
- e) Najradije bih ga silom izbacio van..... 1 2 3 4 5

14. Kad mi se jako žuri, a ne mogu pronaći neku stvar koja mi je potrebna, ja:

- a) Vičem i psujem..... 1 2 3 4 5
- b) Fizički kaznim onoga tko je kriv za to..... 1 2 3 4 5
- c) Ljutito razbacujem stvari, pa makar ih razbio..... 1 2 3 4 5
- d) Najradije bih psovao sve po redu..... 1 2 3 4 5
- e) Poželim porazbijati sve oko sebe..... 1 2 3 4 5

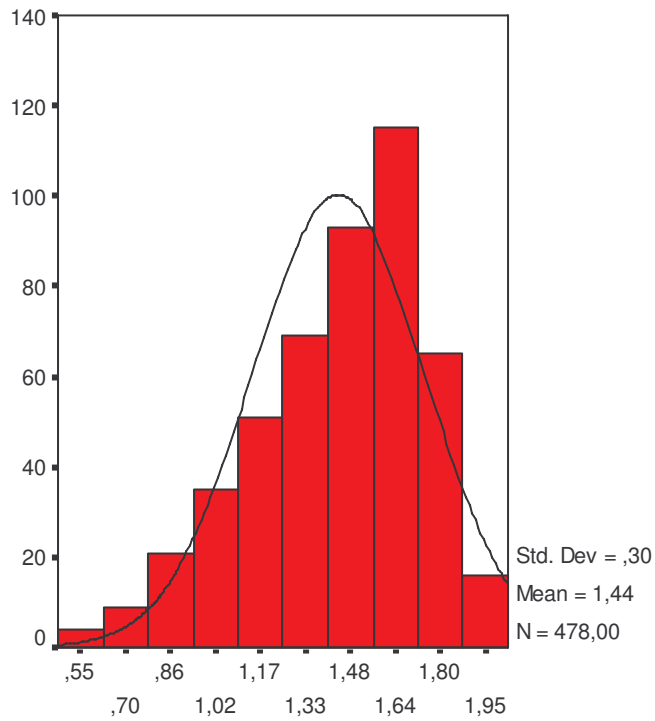
15. Kad pokušavam popraviti neki predmet, a to mi nikako ne polazi za rukom, ja:

- a) Psujem..... 1 2 3 4 5
- b) Toliko me naljuti da ga bacim na pod..... 1 2 3 4 5
- c) Ljutito vičem na svakog tko mi hoće pomoći..... 1 2 3 4 5
- d) Najradije bih psovao na sav glas..... 1 2 3 4 5
- e) Poželim razbiti taj predmet, makar mi je potreban..... 1 2 3 4 5

PROVJERITE JESTE LI SVAKI ZADATAK POTPUNO ISPUNILI!

HVALA.

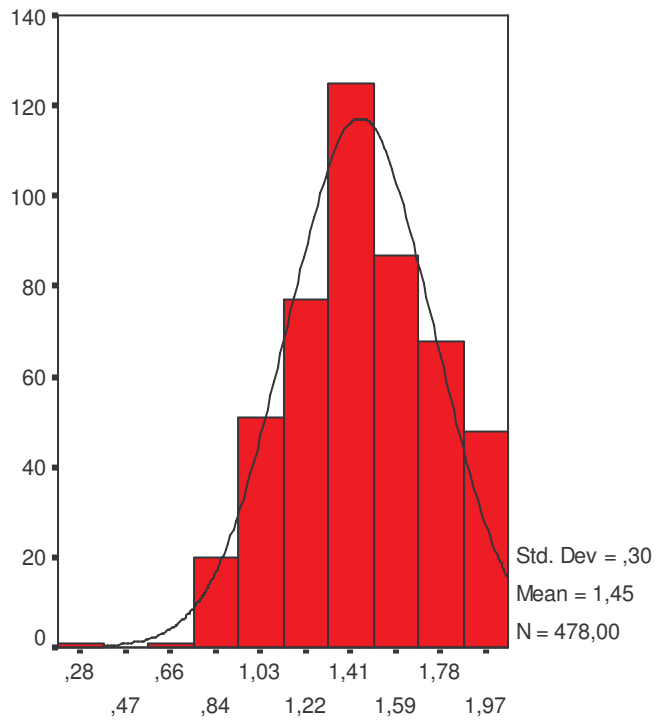
Slika 1. Histogramski prikaz distribucije sociometrijskog statusa, N = 478

LEGENDA:

os x – vrijednosti sociometrijskog statusa
os y – frekvencija odgovora sudionika

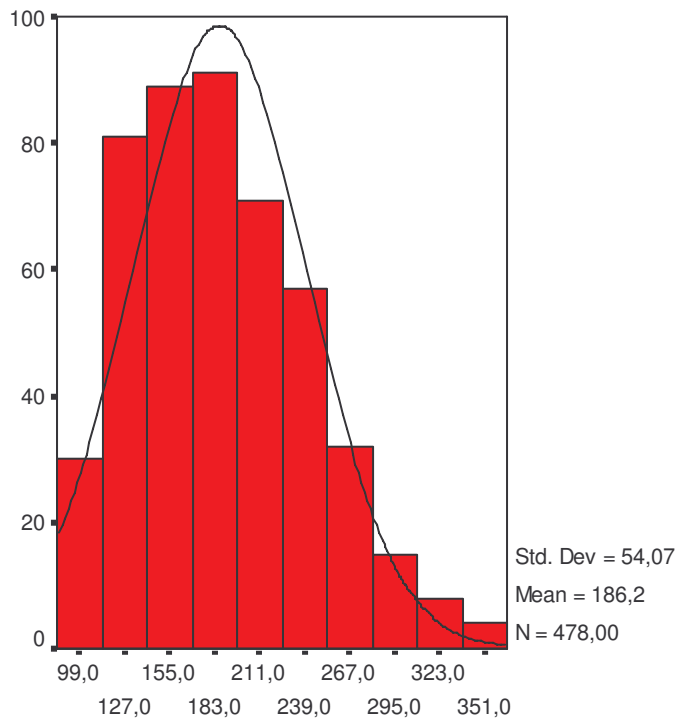
Slika 2. Histogramski prikaz distribucije emocionalnog odnosa, N = 478

LEGENDA:

os x – vrijednosti emocionalnog odnosa
os y – frekvencija odgovora sudionika

Slika 3. Histogramski prikaz distribucije ukupnih rezultata agresivnosti dobivenih Uпитnikom agresivnosti A-87, N = 478

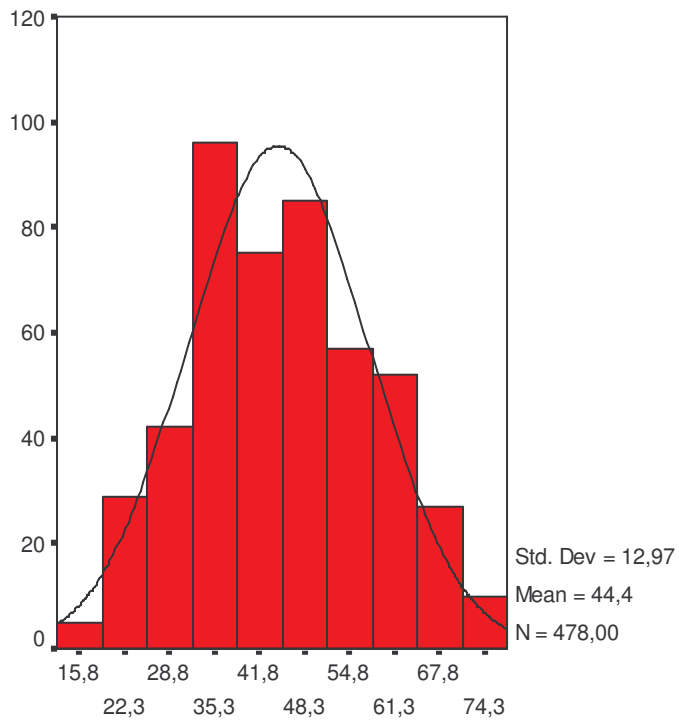

LEGENDA:

os x – vrijednosti ukupnog rezultata u upitniku agresivnosti

os y – frekvencija odgovora sudionika

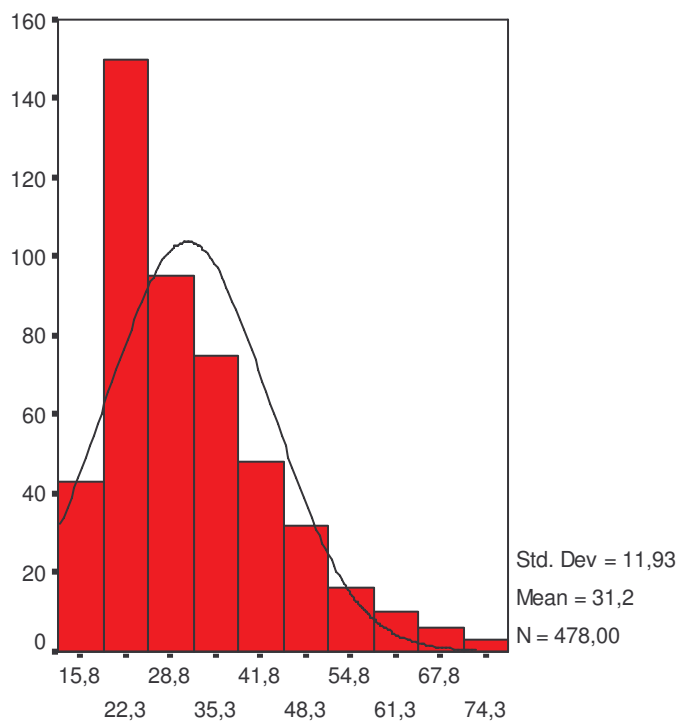
Slika 4. Histogramski prikaz distribucije rezultata verbalne manifestne agresivnosti dobivenih Upitnikom agresivnosti A-87, N = 478

LEGENDA:

os x – vrijednosti rezultata na subskali verbalne manifestne agresivnosti
os y – frekvencija odgovora sudionika

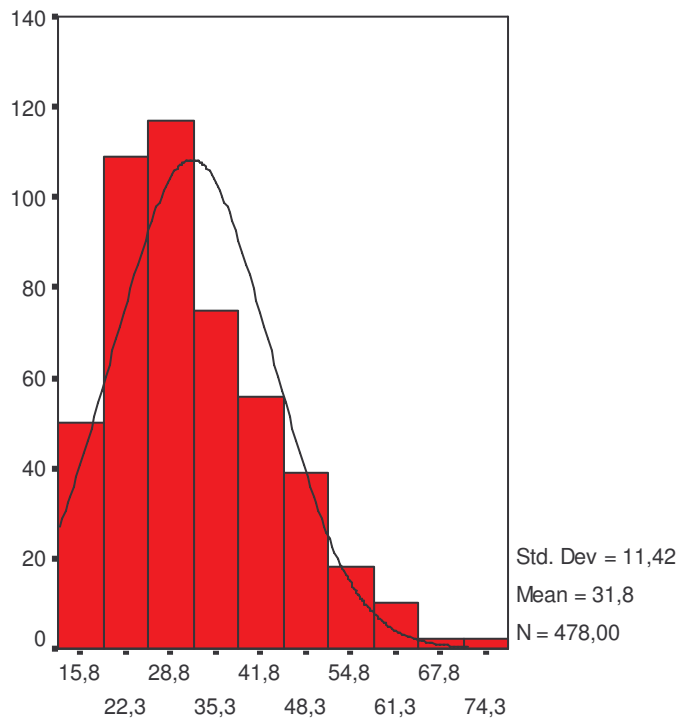
Slika 5. Histogramski prikaz distribucije rezultata fizičke manifestne agresivnosti dobivenih Upitnikom agresivnosti A-87, N = 478

LEGENDA:

os x – vrijednosti rezultata na subskali fizičke manifestne agresivnosti
os y – frekvencija odgovora sudionika

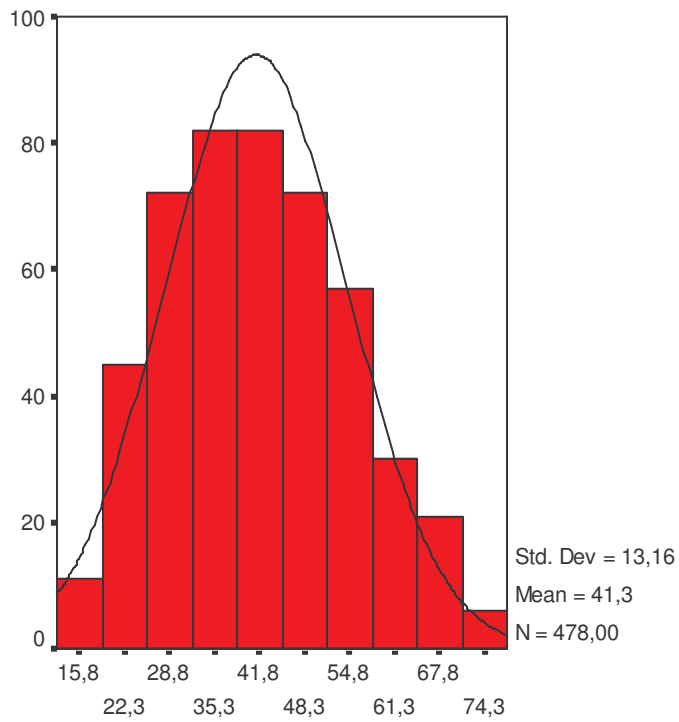
**Slika 6. Histogramski prikaz distribucije rezultata indirektno agresivnosti dobivenih
Upitnikom agresivnosti A-87, N = 478**

LEGENDA:

os x – vrijednosti rezultata na subskali indirektno agresivnosti
os y – frekvencija odgovora sudionika

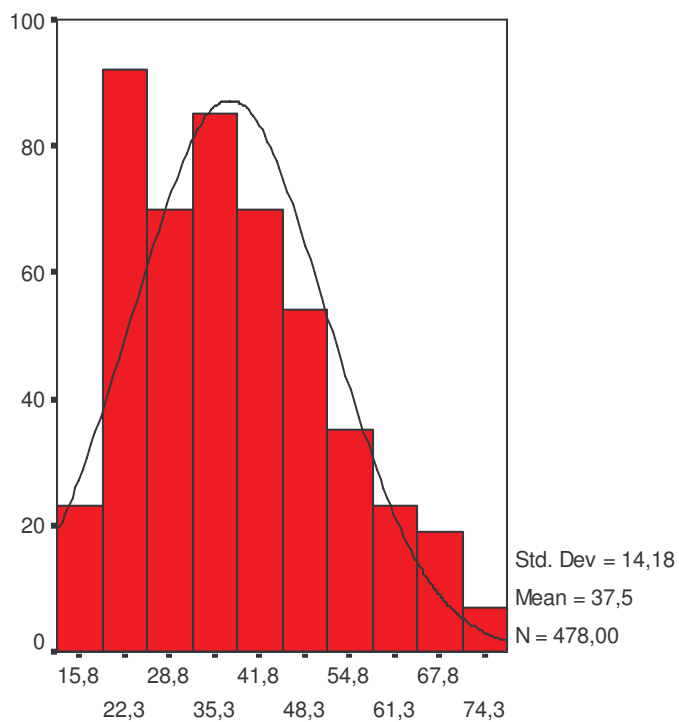
Slika 7. Histogramski prikaz distribucije rezultata verbalne latentne agresivnosti dobivenih Upitnikom agresivnosti A-87, N = 478

LEGENDA:

os x – vrijednosti rezultata na subskali verbalne latentne agresivnosti
os y – frekvencija odgovora sudionika

Slika 8. Histogramski prikaz distribucije rezultata fizičke latentne agresivnosti dobivenih Upitnikom agresivnosti A-87, N = 478

LEGENDA:

os x – vrijednosti rezultata na subskali fizičke latentne agresivnosti
os y – frekvencija odgovora sudionika